

Zdenko Čepič

POLITIKA ZVEZE KOMUNISTOV SLOVENIJE V OSEMDESETIH (IZBRANE TEME)

I.

Zgodovinopisje razdeljuje zgodovino po obdobjih in jo periodizira po različnih merilih. Običajno glede na dolgotrajne in odločujoče procese ali posebno dogajanje, ki označuje celotni, daljši ali krajši zgodovinski čas. Čas t. i. druge Jugoslavije, katere značilnost so bili socialistična družbena ureditev, temu odgovarjajoči politični sistem in federativna organiziranost države, je slovensko in tudi celo jugoslovansko zgodovinopisje precej enovito periodiziralo v nekaj večjih obdobjih. Zanje je bilo značilno predhodno krizno dogajanje, običajno politična kriza, ki je potekala vzporedno z gospodarskimi težavami, samo obdobje pa je bilo v znaku spopadanja z njo. S krizo so se običajno spopadali z reformo obstoječega stanja in na ta način presegali njene vzroke. Vsaj tako je bilo zamišljeno, čeprav so se vzroki krize z reformami prekrili, niso pa se povsem odpravili ali presegli. Druga Jugoslavija je bila v mnogočem država kriz in reform, ki so jo ohranjale in označevale.

Zgodovinska obdobja druge Jugoslavije (1943/45-1991) je mogoče periodizirati tudi po desetletjih. Zgodovina druge Jugoslavije je za to primerna, saj so se krize in reforme periodično pojavljale ali ponavljale v vsakem desetletju. Petdeseta leta so bila čas uvajanja samoupravljanja, šestdeseta pa so bila v znamenju reform kot odgovora na krize. Znani so dve gospodarski reformi, mala 1961 in »prava« leta 1965, ter začetek reforme federacije z njeno dodatno federalizacijo, ki se je izrazila v ustavi, sprejeti 1974.⁶²⁷ Reformirali so tudi obrambni sistem, ne nazadnje pa se je takrat Jugoslavija odprla svetu. Njeni državljani so lahko odhajali v svet, tako v t. i. zdomstvo ali pa tudi turistično in po nakupih. Sedemdeseta leta so bila obdobje relativne stabilnosti in razcveta osebnega in družbenega standarda, kar je sicer šlo v večini primerov na račun kreditov iz tujine in s tem zadolževanja. Osemdeseta leta je zaznamovala kriza, ki sta jo na eni strani povzročila nebrzdano zadolževanje in nezmožnost vračanja izposojenega denarja iz prejšnjega desetletja, na drugi strani pa globoka politična razhajanja v pogledih na jugoslovansko federativnost in težnje po vračanju v centralizem. Politična kriza, ki se je razvila iz gospodarske, je prerasla v krizo odnosov med jugoslovanskimi narodi, ki so na osnovi pravice do samoodločbe (skupaj z neodtujljivo pravico do odcepitve) tvorili jugoslovansko skupnost.

Osemdeseta leta⁶²⁸ so se začela s smrtjo dolgoletnega jugoslovanskega predsednika Josipa Broza Tita 4. maja 1980 v Ljubljani. Bila so desetletje, v katerem za krizne razmere ni bilo mogoče najti rešitve z reformami, kar je bila dotedanja praksa v drugi Jugoslaviji. Zanje ni bilo mogoče doseči dogovora, pogosto niti dialoga med »nosilci« različnih pogledov, ki so izhajali iz interesov nacionalnih politik (te so postajale vse bolj nacionalistične) različnih delov države (republik kot držav), ki so tvorili zvezno jugoslovansko državo. Nepripravljenost na reforme, dejansko nepripravljenost na pogovore o njih, je dajala vedeti, da je čas druge Jugoslavije minil.

V osemdesetih letih 20. stoletja se je v Jugoslaviji, katere del je bila Slovenija kot država, glede na predhodna obdobja po drugi svetovni vojni vse spremenilo. Titova smrt je postala simbolna in tudi stvarna prelomnica v zgodovini jugoslovanske skupnosti. Z njo se je začela njena agonija, ki je ob vseh poskusih »zdravljenja« trajala celo deveto desetletje 20. stoletja in se končala z razpadom države. S smrtjo Tita, ne sicer zaradi nje, se je Jugoslavija znašla v vseobsegajoči, splošni in celoviti krizi, ki jo je Titu uspelo brzdati zaradi svoje avtoritete, ki so mu jo vsi, tudi njegovi kasnejši ostrí kritiki, priznavali in se ravnali po njegovih željah ali smernicah. Začelo se je obdobje po Titu. V politično propagandni

627 Čepič, Jugoslovanske reforme v šestdesetih, str. 41-66.

628 O dogajanju v osemdesetih letih v Sloveniji v političnem in splošnem družbenem življenju gl. monografiji - študiji Repe, *Slovinci v osemdesetih letih*; Lusa, *Razkroj oblasti*. O politiki v Sloveniji v osemdesetih gl. Fischer et al., ur., *Slovenska novejša zgodovina*, 2, str. 1148-1206, 1219-1225.

retoriki se je sicer govorilo *po Titu Tito*, kar pa se je kmalu pokazalo kot politična samoprevara. Jugoslavija je začela izgubljeni značaj politično stabilne države, gospodarsko pa je bila le še utvara suverene države, saj so jo stiskale banke ali denarni skladi, katerih dolžnik je bila. Kolikšen je bil jugoslovanski dolg, jugoslovanska vlada ni vedela do leta 1983, ko so za njegovo ugotovitev v Londonu najeli institucijo, ki je to ugotovila za šest milijonov dolarjev plačila. V Jugoslaviji tega sami niso bili sposobni storiti. Kot se je spominjal jugoslovanski »finančni minister« *Jože Florjančič*, je Jugoslavija dolgovala 19 milijard dolarjev. To je bila posledica najemanja kreditov pri več kot 600 bankah po svetu, tudi pri neznanih in »eksotičnih« *v različnih davčnih oazah. Dolg je z obrestmi v resnici znašal približno še enkrat več, kot je bilo izposojeno.*⁶²⁹

V osemdesetih letih so se pokazali vsi nakopičeni problemi druge Jugoslavije. To je veljalo zlasti za t. i. nacionalno vprašanje, ki je bilo sicer načeloma rešeno z uvedbo federativnosti, temelječi na pravici naroda do samoodločbe. Šlo je za problematiko, ki je bila stalnica jugoslovanske države od njenega nastanka konec leta 1918 in ki so jo formalno presegli s federativno ureditvijo. Prav ta je v osemdesetih letih postala težava Jugoslavije, in sicer glede odnosa do njenega počela, pravice do samoodločbe. Prišlo je do vračanja na vprašanje začetka jugoslovanske države leta 1918, to je, ali je tedaj šlo za združitev na podlagi samoodločbe ali pa za razširitev Srbije in njene hegemonije nad drugimi narodi. Obujanje nacionalne problematike je vzbudila želja po hegemonizmu številčno največjega (srbskega) naroda v jugoslovanski federativni državi. Poleg politično vladajoče organizacije, organizacije komunistov ali Zveze komunistov se je v politično reševanje jugoslovanske nacionalne problematike, ki je nastopila zaradi želje, da se kolo zgodovine glede tega zavrti nazaj, začela politično vmeševati tudi jugoslovanska vojska, Jugoslovanska ljudska armada, kot drugi, poleg Zveze komunistov Jugoslavije, vsejugoslovanski »organizem«*.*

V delovanju jugoslovanske države in družbe je v osemdesetih letih kot edina politična stranka v državi imela odločilno vlogo Zveza komunistov Jugoslavije (ZKJ). Sama se sicer ni štela za stranko, čeprav je v vseh pogledih - organizaciji in delovanju - to bila. ZKJ je bila formalno ločena od države že od leta 1952, ko se je komunistična stranka odpovedala svoji strankarski vlogi in naj bi odtlej nastopala le kot vodilna idejna politična sila. Dejansko pa je do razpada ZKJ v začetku leta 1990 na njenem izrednem 14. kongresu imela vodilno vlogo v jugoslovanski državi, njenem političnem sistemu in družbi. O vsem so odločali organi vodstva ZKJ, zlasti predsedstvo CK ZKJ in CK ZKJ. Partiji so bile v političnem delovanju v pomoč še druge t. i. družbenopolitične organizacije, Socialistična zveza delovnega ljudstva, Zveza sindikatov, Zveza socialistične mladine pa tudi

---

629 Kšela, *Začetek konca*.

Zveza združenj borcev NOB. Celotna politika pa se je odvijala v vrhu ZKJ, ki je s sistemom t. i. demokratičnega centralizma obvladoval politični in gospodarski razvoj ter t. i. nadgradnjo od kulture do znanosti. To je bilo mogoče, ker so bili na večini vodilnih položajev na vseh ravneh družbenega življenja člani partije.

Partija je v sedemdesetih letih postala »množična«, saj je bil množičen vstop vanjo. Od srede sedemdesetih let do leta 1982 se je članstvo Zveze komunistov Slovenije (ZKS) povečalo od okoli 70.000 na 126.000 članov. Skupno število članov v ZKS je doseglo svojo najvišjo točko.⁶³⁰ Vstopanje v zvezo komunistov je imelo različne razloge in motive. Med njimi sta bila tudi preračunljivost in karierizem, kar se je pokazalo ob osipu članstva v drugi polovici osemdesetih let. Do velikega priliva v članstvo zveze komunistov je prišlo po Titovi smrti. Upad se je začel kmalu zatem, zaradi gospodarske krize in dogajanja na Kosovu spomladi 1981. To sicer ni posebej vplivalo na članstvo v ZKS. Ob koncu leta 1984 je bilo v ZKS 612 članov manj kot leto pred tem. Nato se je osip članstva večal. V letu 1985 se je prvič zgodilo, da je bilo število izstopov iz ZKS večje kot število vstopov.⁶³¹

Zveza komunistov Jugoslavije je imela na začetku osemdesetih let, ko je bilo število članov najvišje v vsem obdobju jugoslovanske komunistične organizacije, 2.117.083 članov. Od konca šestdesetih let se je število članov precej spreminjalo; spomladi 1969, ob 9. kongresu ZKJ (11. do 15. marec 1969), je bilo v ZKJ 1.146.084 članov, nato je število padlo, ob koncu leta 1973 je bilo članov 1.076.711. Nato je članstvo ponovno naraščalo in leto kasneje je imela ZKJ 1.192.466 članov. Sledil je hiter dvig članstva in ob 11. kongresu ZKJ konec junija 1978 je bilo v ZKJ 1.629.029 članov. Po Titovi smrti se je število članov močno povečalo in konec leta 1981 je bilo v ZKJ včlanjenih 2.117.083 članov. V ZKJ je bilo včlanjeno 9,5 odstotka jugoslovanskega prebivalstva in četrtnina vseh zaposlenih. To je bil čas, ko so po Titovi smrti mnogi vstopali v partijo iz različnih razlogov, iz političnega prepričanja in zaradi karierizma, saj je bilo s članstvom v partiji mogoče dosegati boljše družbene ali poklicne položaje. V letu po Titovi smrti je v zvezo komunistov vstopilo ali so vanjo sprejeli 200.000 novih članov. Po letu 1948, ko je zaradi t. i. spora z Informbirojem iz patriotičnih razlogov prišlo do velikega priliva v komunistično stranko, je bil to največji skok članstva v kratkem obdobju. Članstvo v ZKJ se je od sredine sedemdesetih let do sredine osemdesetih podvojilo.

V tem času je bilo v Zvezi komunistov Slovenije 125.206 članov, kar je bilo 6,6 odstotka prebivalstva republike Slovenije. To je bil najmanjši delež članstva glede na število prebivalstva posamezne republike. Manjši delež članstva je bil le na Kosovu, 5,8 odstotka.⁶³²

630 SI AS 1589, a. e. 6734, Splošni pregled gibanja članstva v obdobju od 1980 do 31. 12. 1984.

631 SI AS 1589, a. e. 6734, Gibanje članstva ZKS, 1978–1985.

632 *Zgodovina ZKJ*, str. 382, 393, 395, 397.

Število članov Zveze komunistov Slovenije je v tem času doseglo vrhunec. Tudi v Sloveniji je Titova smrt za mnoge pomenila spodbudo za včlanitev v zvezo komunistov, pri čemer je imelo vlogo tudi prepričanje, da to zagotavlja boljši družbeni položaj, npr. glede zaposlitve ali delovnega mesta. Praksa je temu precej pritrjevala. Leta 1984 je bilo v ZKS 126.089 članov. Nato se je začelo njihovo število zmanjševati (leta 1985 na 124.167, 1986 na 121.995, leta 1987 na 116.373) in maja 1989 je bilo v ZKS 104.198 članov. Od 10. kongresa ZKS aprila 1986 do sredine leta 1989 je iz ZKS izstopilo 13.500 članov, na novo pa jih je v organizacijo vstopilo 2.300. Izstopali so predvsem tisti, ki so postali člani zveze komunistov v različnih »kampanjah«. ⁶³³ Do večjega osipa članstva je prišlo zlasti v letih 1988 in 1989, ko nekateri v članstvu ZKS niso videli več smisla, ker jim ni več koristilo, mnogi pa so partijo zapustili zaradi nasprotovanja nacionalistični politiki, kakršna je bila takrat v posameznih delih Jugoslavije, najbolj v Srbiji.

Zveza komunistov Slovenije je bila, kot vse republiške in pokrajinske organizacije zveze komunistov, organizacijski del Zveze komunistov Jugoslavije. ZKJ je bila enotna organizacija vseh jugoslovanskih komunistov in se v vsem času, ko je bila vladajoča v jugoslovanski državi, ni federalizirala, tako da bi postala zveza nacionalnih ali republiških komunističnih organizacij federalnih enot jugoslovanske države. Ostajala je centralistična organizacija, v kateri so bile republiške partije statutarno le organizacije enotne in enovite vsejugoslovanske organizacije komunistov. Vsako razmišljanje o federalizaciji jugoslovanske partije je bilo obsojeno na neuspeh. Na 12. kongresu ZKJ od 26. do 29. junija 1982 v Beogradu – bil je prvi kongres brez Tita in Kardelja – so bile izražene celo zahteve po zmanjšanju pristojnosti nacionalnih partij. ZKJ naj bi organizirali po t. i. proizvodnem (članstvo po načelu zaposlitve) in teritorialnem načelu (glede na kraj bivanja), kar naj bi zmanjšalo vlogo in pomen nacionalnih, to je republiških organizacij zveze komunistov. Šlo je za eno prvih jasno izrečenih napovedi centralizacije, najprej v partiji, nato v državi.

Jugoslovanska država je najvišjo točko federalizacije dosegla z ustavo leta 1974. Formalno je bila sicer še zvezna država, to je federacija, dejansko pa je v praksi postala zveza držav. Glede tega so bili zadržani ali kar kritični zlasti v Srbiji, kjer so imeli do federativnosti, predvsem zaradi načela pravice narodov do samoodločbe in njenega bistvenega dela, pravice do odcepitve, vse od prve jugoslovanske ustave iz začetka leta 1946 (ta je v prvem členu poudarila nastanek jugoslovanske države na pravici do samoodločbe naroda), drugačno mnenje kot npr. v Sloveniji. V srbski politiki so federativnost načelno sprejemali, v praksi pa naj bi jo zaradi delovanja države, ki naj bi po njihovem mnenju bolje funkcionirala s centralizmom, presegli. Jugoslovanska država naj bi bila čim bolj centralizirana

633 SI AS 1589, Zapisnik 40. seje P CK ZKS, 9. 10. 1987.

in poenotena in takšna naj bi postala tudi glede nacionalnosti. Želeli so centralizem in unitarizem ob formalnem priznavanju federativnosti. Ne le glede ustave iz leta 1946, ampak tudi glede prejšnje ustave iz leta 1963, se je pojavilo vprašanje t. i. porabljenosti (konzumacije) načela pravice do samoodločbe. V srbski politiki, podprti z mnenjem tamkajšnjih ustavnih pravnikov, so menili, da je bila z nastankom federativne Jugoslavije pravica do samoodločbe porabljena ali izčrpana, medtem ko so bili zlasti v slovenski politiki mnjenja, da je pravica do samoodločbe trajna in neodtujljiva. Politiki, ki so zaradi - po njihovem mnenju - pretirane federalizacije države menili, da je treba v praksi in nato tudi politično in ustavno vrniti centralizem kot zagotovilo dobrega delovanja jugoslovanske skupnosti (v tem se je skrivalo hotenje po srbskem hegemonizmu), so v ustavi iz leta 1974 videli slovenski pogled na Jugoslavijo. Zanje je bila ustavna ureditev po ustavi iz leta 1974 »kardeljanski« konstrukciji; idejni tvorec te ustave in dejansko vseh jugoslovanskih ustav pred njo je bil Edvard Kardelj. Neomajno je verjel v načelo pravice do samoodločbe naroda, in to kljub ali pa prav zaradi pravice do odcepitve. Že kmalu po sprejetju ustave leta 1974 so se začela prizadevanja, da bi jugoslovansko ureditev spremenili. Vodilni pri tem so bili v Srbiji pa tudi v vrhu vojske. Ta prizadevanja so se v osemdesetih letih stopnjevala. Želeli so spremeniti organizacijo države in vpeljati centralizem. Kritiki političnega sistema, ki je temeljil na vodilni vlogi komunistične organizacije, pa so zaradi tega dejstva na ustavo gledali kritično. Želeli so spremembo ali kar opustitev enopartijskega, monističnega političnega sistema.

Kritiki jugoslovanskega političnega sistema v osemdesetih letih so izhajali predvsem iz vrst kulturnih pa tudi znanstvenih ustvarjalcev. Vrsta publicistov je opozarjala na slabosti »režima«, pri čemer so se zatekali v preteklost in dokazovali njegovo nedemokracijsko ali kar nelegitimnost. Tovrstni kritični pogledi, zastrti v zgodovinsko dogajanje, so se začeli pojavljati že leto po Titovi smrti. Nato so naraščali. Odpirali so t. i. tabu teme, o katerih se do tedaj ni pisalo, npr. o informbirojevstvu in Golem otoku, o odnosu do četništva in o ustaštvu, zlasti glede odnosa med njima v času vojne, o zločinih ustašev nad Srbi (npr. drama *Golubnjača* avtorja Jovana Radulovića, ki je govorila o kraških jamah, kamor so metali ubite nasprotnike ustaške Neodvisne države Hrvaške z območja Kninske Krajine in Dalmatinske Zagore med drugo svetovno vojno), o načinu komunističnega prevzema oblasti itd. Kritika je zajela tudi Tita in »titoizem«, zlasti glede organizacije države, to je federativnosti, kot njene slabosti. Poudarjali so predvsem pravico do samoodločbe naroda in vprašanje njene trajnosti. V politiki so se pojavljali prvi poskusi centralizacije in tudi poenotenja, katerih cilj je bil doseči čim večjo stopnjo unitarizma. Takšen primer so bila skupna programska jedra v šolstvu, ko so želeli čim bolj poenotiti pogled na preteklost in

na književno ustvarjanje različnih jugoslovanskih narodov. Glede odpora temu sta se kritična javnost – kasneje je dobila ime civilna družba – in oblast v Sloveniji poenotili in se medsebojno podpirali.

Na tej točki je najbrž slovenska oblast spoznala, da je v jugoslovanski državi začelo prihajati do spreminjanja ustaljenega stanja oziroma da bo začelo prihajati do političnih pritiskov z zahtevami po spremembah, ki bodo šle proti večanju centralizacije in zmanjševanju dosežene stopnje federalizacije federacije. Rezultat tega je bilo t. i. ustavobraniteljstvo kot sredstvo proti spreminjanju doseženega stanja glede položaja in vloge nacionalnih držav v okviru federativne Jugoslavije.

Kot je ustava iz leta 1974 federalizacijo federacije na eni strani pripeljala do točke, ko je jugoslovanska država v praksi v mnogočem postala konfederativna, je na drugi strani kot zagotovilo njene enotnosti dala zvezi komunistov ustavno vodilno vlogo. Tako je politični organizaciji jugoslovanskih komunistov ustavno zagotovila vodilni politični položaj in vodilno vlogo, to je enostrankarstvo.

V političnem sistemu in organizaciji države, vzpostavljeni z ustavo iz leta 1974, sta bili poleg Zveze komunistov Jugoslavije kot enotne politične organizacije – politične stranke, delujoče po načelu demokratičnega centralizma – zagotovili enotnosti in obstoja države nasploh še vojska in Tito. Bil je predsednik države, predsednik zveze komunistov, poveljnik vojske in prav zaradi tega najvišja politična avtoriteta.

Sprva se manko avtoritete, ki jo je predstavljal Tito, ni poznal. Kljub nenehnemu boju z gospodarskimi težavami, s katerimi so se spopadali država in njeni državljani, se glede razmer in razmerij ter funkcioniranja jugoslovanske federacije vse do leta 1987 ni nič bistvenega spremenilo. Takrat pa se je začelo dogajanje, ki je želelo spremeniti ustaljeno stanje jugoslovanske države, zlasti glede njene organiziranosti. Odprla se je problematika, ki je imela značaj nacionalnega vprašanja, ki so se mu do tedaj v praksi, ali v javnosti, bolj ali manj izogibali. Do leta 1987 se tudi ni javno postavljalo vprašanje osebnosti ali osebe, ki naj bi prevzela vlogo »Tita«, torej vsedržavnega voditelja. S sklicevanjem na Tita se je zanj začel ponujati srbski politični voditelj, predsednik srbske organizacije komunistov, Slobodan Milošević. Vsaj tako so ga videli v Srbiji, jugoslovanski republiki, ki naj bi po njihovem mnenju zaradi svoje velikosti in Srbov kot najštevilčnejšega naroda v jugoslovanski federativni državi to omogočala. Prikrite želje postati »Tito« je imel tudi dotedanji zvezni sekretar za ljudsko obrambo, to je minister za obrambo, admiral Branko Mamula. Nasploh je vojaški vrh na sebe in vojsko opozarjal kot na bistvenega poroka za obstoj Jugoslavije.

Politična in gospodarska problematika (ta je v veliki meri pogojevala prvo in nasploh celo družbeno dogajanje) je bila v osemdesetih letih 20. stoletja v Jugoslaviji in v Sloveniji vsestransko zapletena in prepletена glede vseh razmer

v jugoslovanski državi in družbi. Oblast je zaposlovala zlasti prepletenost problemov, ki so se nakopičili in so bili posledica prejšnjega stanja ali razvoja na gospodarskem in političnem področju. In to politično in državno oblast, ki je izhajala iz politične oblasti komunistične politične organizacije in ji je bila dejansko podrejena.

Za jugoslovansko državo je bila bolj usodna politična kot gospodarska kriza. Politična kriza se je kazala v slabšanju ali zaostrovanju mednacionalnih odnosov med republikami - nacionalnimi državami. Politična kriza, ki je dobivala vedno večji izraz v nacionalizmu zlasti Srbov in njihove politike, se je zaostrovala in dokončno zaostрила v drugi polovici osemdesetih let, zlasti proti koncu desetletja. V prvi polovici osemdesetih let se je politika posvetila reševanju gospodarske problematike, ki so jo želeli rešiti z reformami in dogovarjanjem. Opirali so se na Dolgoročni program gospodarske stabilizacije, obsežen dokument s predlogi za »stabiliziranje« gospodarskih razmer, ki ga je pripravila t. i. Kraigherjeva komisija (vodil jo je slovenski politik Sergej Kraigher). V tem obsežnem dokumentu, bilo ga je za pet debelih knjig in je bil plod »kolektivnega uma« več kot 2.000 članov, ki so delali v Kraigherjevi komisiji, so podali predloge, kako rešiti Jugoslavijo, zlasti na gospodarskem in finančnem področju. Predlagali so omejevanje porabe in prestrukturiranje gospodarstva, niso pa zagovarjali poseganja v obstoječe lastninske modele s prevladujočo t. i. družbeno lastnino niti poseganja v model samoupravljanja. To je bil čas, ko je jugoslovansko zvezno vlado (imenovala se je Zvezni izvršni svet) vodila Milka Planinc, do takrat voditeljica hrvaških komunistov. To je postala po »zlom« t. i. hrvaške pomladi ali maspoka. Imeli so jo za jugoslovansko »železno lady« - za takšno se je imela tudi sama -, ki naj bi rešila zlasti jugoslovansko gospodarsko oziroma finančno stanje. Z namenom stabilizacije gospodarskega in finančnega stanja, ko bi Jugoslavija lahko nadaljevala najemanje kreditov ali zadolževanje, je vlada Milke Planinc sprejemala ukrepe, ki naj bi gospodarske razmere stabilizirali, da ne bi šlo še na slabše. Bili naj bi čudežni »eliksir«, izkazali pa so se za nenavadne. Uvedeni so bili bencinski boni in vsak, ki je na bencinski črpalki kupil gorivo za svoje vozilo, je ob nakupu moral predložiti bon, ki je določal največjo mogočo količino.⁶³⁴ Da bi prihranili električno energijo, se je moral TV program končati ob 22. uri, ob izhodu iz države pa je moral vsak, ki je odšel v tujino kot zasebnik, plačati t. i. depozit (polog). Čez leto dni so mu ga sicer povrnili, a zaradi inflacije z močno zmanjšano vrednostjo. S tem naj bi omejili ali preprečili odtekanje denarja v tujino (npr. v trgovine čez mejo). Ti ukrepi niso imeli posebnega učinka na stabilizacijo državnih financ, so pa močno posegli v življenjski standard in način življenja državljanov.

⁶³⁴ Vsak lastnik osebnega avtomobila je dobil mesečno bone za nakup 40 litrov bencina. Gl. Repe, *Jutri je nov dan*, str. 136-137.

Krizne gospodarske razmere so pogojevale celo politično dogajanje v državi. Kazati so se začeli nacionalizmi in zahteve po spremembah položaja in vloge posameznih federalnih enot, zlasti glede večje vloge državnega centra, zveznih oblasti, še posebej državne uprave, v odnosu do republik. Pri teh pogledih in zahtevah je imela veliko vlogo tudi jugoslovanska vojska, natančneje njen ozki vrh, ki se je postavil v vlogo edinega poklicanega za ohranitev jugoslovanske države ali zagotovila njenega obstoja – pod pogojem, da se jugoslovanska federativnost, kakršna je bila dosežena z ustavo leta 1974, spremeni v smeri večanja moči osrednjih državnih ustanov, to je centralizma. To se je jasno pokazalo ob koncu osemdesetih let, ko se je vojaški vrh, na čelu z zveznim ministrom za obrambo (zveznim sekretarjem za ljudsko obrambo) priključil srbskim pogledom na preoblikovanje jugoslovanske države. Razmišljanja, da bi bila ali da bo vojska tista, ki bo urejala razmere v jugoslovanski državi, je sicer že prej izražal Branko Mamula, takšni pogledi pa so se kazali tudi v Organizaciji ZKJ v vojski, ki je bila poleg republiških »partij« samostojni organizacijski del ZKJ. Na 13. kongresu ZKJ od 25. do 28. junija 1986 v Beogradu je delegat iz vrst vojske poudaril, da ta sloni na »revolucionarnih temeljih«. ⁶³⁵ To je jasno izražalo mnenje vojske, da je poklicana v svoje roke prevzeti usodo države. Septembra 1987, prav v dneh, ko je v Srbiji svojo oblast prevzemal oziroma utrjeval Milošević in obračunaval s tistimi, ki se niso povsem strinjali z njegovo nacionalistično politiko, je Mamula na seji komiteja ZKJ v JLA napovedal odločen spopad z vsem ali z vsemi, ki ogrožajo temelje države. Zavzel se je za uvedbo centralizma in nekakšnega unitarizma, kajti, kot je dejal, »delitve in zapiranje ob istočasnem razraščanju sovraštva do drugih narodov so kontrarevolucionarno ravnanje«. ⁶³⁶ Mamula je vlogo vojske spolitiziral in jo jasno opredelil kot politično silo, katere naloga je za vsako ceno, »tudi za ceno vojaškega udara«, ⁶³⁷ ohraniti Jugoslavijo in njeno politično ureditev. Sebe je videl kot njenega »rešitelja« in voditelja.

Poleg gospodarske in državnopolitične krize je v osemdesetih letih nastopila tudi t. i. opozicija, ki je bila kritična zlasti do zveze komunistov in njene vloge v državi in družbi. Ob koncu desetletja je prav to v veliki meri zaposlovalo slovenske komuniste.

Zveza komunistov Slovenije je imela pomembno vlogo v procesu demokratizacije v Sloveniji konec osemdesetih let. Bila je tista, ki je prva organizirano sprožila proces demokratizacije v lastnih vrstah in začela dolgotrajnejši proces demokratizacije ne le »sebe«, ampak tudi slovenske družbe ali natančneje političnega prostora. Bistveno je bilo, da so se slovenski komunisti procesu

635 SI AS 1589, š. 17, Radoslav Isaković, razprava na 13. kongresu ZKJ, 24. 7. 1986.

636 *Delo*, 29, št. 222, 24. 9. 1987, str. 9, Pridobitve revolucije in celovitosti SFRJ so predragocene, da bi jih lahko razprodajali.

637 Mamula, *Slučaj Jugoslavija*, str. 102.

demokratizacije priključili in ga niso zavirali ali preprečevali. Pred očmi so imeli slovenske interese v jugoslovanski državi, ki so bili zaradi srbskih teženj po hegemoniji in centralizaciji kot njenemu sredstvu ogroženi. Obudila se je nacionalna komponenta slovenskih komunistov, ki je bila močno prisotna, bolj kot razrednost, že ob nastanku slovenske komunistične organizacije, Komunistične partije Slovenije, aprila 1937.

Delovanje Zveze komunistov Slovenije v osemdesetih letih, zlasti ob koncu desetletja, kaže na razmisleke in odločitve vodstva slovenskih komunistov, ki so pomenili izraz branjenja slovenskih nacionalnih interesov.

V osemdesetih letih sta ZKS zaposlovali zlasti dve vprašanji. Eno je bilo t. i. nacionalno vprašanje, vprašanje delovanja in tudi obstoja jugoslovanske federativno organizirane države, drugo pa je bilo vprašanje vloge in položaja partije v družbi, v kateri so naraščale zahteve po demokratizaciji političnega življenja in možnostih delovanja tudi drugih političnih opcij. Vodstvo Zveze komunistov Slovenije se z nastajajočo politično alternativo, ki se je v drugi polovici osemdesetih začela strankarsko organizirati in nastopati kot politična opozicija, sprva ni pretirano ukvarjalo, precej odločno pa je nastopalo proti tistim, ki so želeli jugoslovansko državo centralizirati in na ta način odvzeti republikam z ustavo priznane pravice. Slovensko politično vodstvo je zavzelo vlogo ustavobraniteljstva kot načina delovanja proti zahtevam po večanju centralizacije in nato tudi hegemoniji enega nad drugimi narodi ali nad jugoslovansko državo. Ustavobraniteljstvo je bilo politično sredstvo slovenske politike proti hegemoniji srbske politike. Zveza komunistov Slovenije se je na ta način postavila v vlogo branilke slovenskih nacionalnih interesov, pridobljenega položaja in vloge slovenske države v okviru jugoslovanske, hkrati pa tudi v vlogo branilke jugoslovanske države in njene federativne organiziranosti proti nameram, da bi dobila značilnosti, kakršne je imela pred drugo svetovno vojno.

II.

Pri urejanju razmer v jugoslovanski državi na eni strani in netenju političnega nemira na drugi strani je imela poglavitno vlogo vladajoča Zveza komunistov Jugoslavije. Prevzeti je morala odgovornost za reševanje politično nemirnega stanja, ki se je začelo kazati oziroma napovedovati.

Ožje vodstvo slovenske partije je o razmerah v družbi, ki so vplivale na državljane, npr. plačevanje depozita za prehajanje državne meje, zavzemalo stališča ter iskalo rešitve. S plačevanjem pologa za izstop iz države, nekakšne »izstopnice«, ki so jo morali plačevati državljani, ko so prehajali državno mejo, se v ZKS niso strinjali. Plačevanje »izstopnice« je predvsem prizadelo Slovence, saj za države,

na katere so mejile druge republike, glede nakupov potrošnega blaga ni bilo niti interesa niti možnosti potovanja. To so bile države t. i. realnega socializma, ki so z neprodušnostjo svojih meja skrbno varovale svoj politični sistem. Pri prepričevanju zveznih oblasti glede depozita slovenske oblasti niso bile uspešne.⁶³⁸ Vsekakor je takšna zvezna »politika« vplivala na čedalje bolj odklonilen odnos Slovencev do »Beograda« kot simbola jugoslovanskega centralizma. Krepila pa se je tudi odločnost slovenske partije, da ohranja pridobljeno »avtonomijo« Slovenije, kakršno ji je zagotavljala ustava iz leta 1974. Obramba ustave z namenom ohranitve dosežene samostojnosti v okviru federativno organizirane jugoslovanske države je postala ena od značilnosti delovanja ZKS v osemdesetih letih.

Delovanje ZKS pa so omejevala organizacijska ali statutarna načela jugoslovanske komunistične organizacije. Nacionalne organizacije zveze komunistov, republiške partije, so bile statutarno le organizacije enotne in enovite vsejugoslovanske organizacije komunistov. V organiziranosti ZKJ so imele določeno stopnjo »avtonomije«, čeprav svoje nacionalne politike, če je bila ta v kakršnem koli nasprotju s stališči celotne ali kakšnih drugih nacionalnih organizacij ZK, niso mogle oblikovati in voditi. Zveza komunistov Jugoslavije je kot »najzavednejši organizirani del delavskega razreda, delovnega ljudstva«⁶³⁹ ali kot »prostovoljna organizacija vseh tistih, ki s svojo družbeno dejavnostjo potrjujejo svojo privrženost ideji komunizma, ki v dejanjih izpričujejo svojo marksistično zavest«,⁶⁴⁰ v svoji centralistični organiziranosti videla zagotovilo enotnosti jugoslovanske države. Takšno organiziranost je ohranjala ves čas, ko je bila vladajoča stranka v državi.

V svojem delovanju in tudi odločitvah so se republiške ali nacionalne organizacije komunistov morale ravnati po sklepih, ki so jih oblikovali vodilni organi ZKJ. Nacionalne organizacije zveze komunistov, ki so v imenu nosile ime federalne enote, to je republike, so bile stranke po sebi, ne pa za sebe. Nacionalne ali republiške in pokrajinske organizacije partije (kot v primeru srbske partije) so bile enako strukturirane in organizirane kot osrednja KPJ/ZKJ, z vsemi organi – od kongresa navzdol. Organizacijsko so bile kompletne stranke, ki so na svojem območju, v svoji republiki vodile samostojno politiko, ta pa je bila omejena tako, da se je morala povsem skladati s stališči osrednje vsejugoslovanske partije. V političnih zadevah ni smelo biti nobenega razlikovanja. Razlog za nujno enotnost in centralnost v vodenju in oblikovanju politike stranke je bil v njeni vlogi, kot so jo videli in utrjevali vodilni »očetje« revolucije, oblasti in jugoslovanske partije. Zanje je imela partija eno osnovnih nalog v zagotavljanju državne enotnosti.

638 SI AS 1589, š. 26, Pismo Janeza Zemljariča Milki Planinc, 12. 10. 1982.

639 *Borba komunistov Jugoslavije za socialistično demokracijo*, str. 293, Resolucije.

640 Stanič, *Misel in akcija Zveze komunistov*, str. 557–558.

Osnovo za tak pogled so imeli v prepričanju, da so razredni interesi delavskega razreda, delovnih ljudi nad njihovimi nacionalnimi interesi. Te je npr. Edvard Kardelj, ki je bil sicer med največjimi poborniki večanja nacionalnih interesov in položaja ter vloge republik v jugoslovanskem federativnem sistemu, razumel in jih dopuščal na ravni organizacije države, medtem ko je od stranke delavskega razreda pričakoval ali kar zahteval razredno enotnost. Razredni interesi delavskega razreda naj bi prevladali nad nacionalnimi in pomenili »vezivo« jugoslovanske države. Statut ZKJ, sprejet na 10. kongresu ZKJ, ki je bil le dober mesec po sprejetju ustave SFRJ, s katero so republike dobile položaj države, je sicer nacionalne stranke opredeljeval kot samostojne organizacije v enotni Zvezi komunistov Jugoslavije, vendar je bil poudarek na organizacijsko enotni stranki, in ne na samostojnosti njenih nacionalnih delov. Tako je ostalo do razpada ZKJ konec januarja 1990 na njenem 14. kongresu, ki so ga kot izrednega, kljub dejstvu, da je bilo to leto, ko bi moral potekati redni kongres jugoslovanskih komunistov, izsilili v ZK Srbije, da bi prevzeli hegemonijo nad jugoslovansko partijo.

Kljub organizacijski enovitosti jugoslovanskih komunistov in načelni politični enotnosti je bila v osemdesetih letih politična enotnost jugoslovanske partije na preizkušnji. Razlogi za to so bili v različnih pogledih na organiziranost jugoslovanske države in različnih željah ali zahtevah po njenem spreminjanju. V tem dogajanju je tudi slovenska partija postajala vse bolj odločno nacionalna in braniteljica slovenskih nacionalnih interesov v jugoslovanski državi.

Stranka slovenskih komunistov, Komunistična partija Slovenije, je nastala kot nacionalna organizacija Komunistične stranke Jugoslavije. Ustanovili so jo prav zaradi nacionalnega momenta, ki sta ga v prvi Jugoslaviji ustvarjala hegemonistični srbski centralizem in unitarizem, da bi komunisti lahko načrtovali urejanje nacionalne problematike jugoslovanske države na osnovi pravice do samoodločbe naroda. To so jasno izrazili v ustanovnem manifestu KPS. V drugi Jugoslaviji se je slovenska partija izogibala »odprtju« nacionalnega vprašanja, čeprav se je to pojavljalo. Imeli so ga za rešeno, zato so vsako »neskladnost« med narodi ali njihovimi politiki skušali reševati čim bolj tiho in daleč od »javnosti« v okviru komunistične organizacije. Ko pa je to vprašanje v osemdesetih letih, zlasti v drugi polovici tega desetletja, postalo aktualno in politično nevarno, so se v slovenski komunistični organizaciji morali s tem soočiti in se odzvati. Slovenski komunisti so bili prisiljeni ugrizniti v kislo jabolko nacionalnega vprašanja.

Nesoglasja ali kar spori glede razumevanja jugoslovanske federativne ureditve med slovenskimi federalisti, ki so jim centralisti dali oznako »avtonomistov«, včasih tudi separatistov, in zagovorniki večjega centralizma so izhajali iz začetka osemdesetih let. Na neki način se je obudilo vprašanje, ki je bilo aktualno v prvi polovici šestdesetih let, ko je šlo za nasprotja med federalisti in centralisti.

Sekretar predsedstva CK ZKS Franc Šetinc je slabo leto po Titovi smrti, ko se je slovenska politična oblast v veliki meri ukvarjala z nastajanjem nove slovenske kulturne revije, ki so jo ustanavljali do oblasti kritični kulturni ustvarjalci in je dobila ime *Nova revija*, menil, da niso ti najbolj nevarni nasprotniki Slovenije, ampak so to tisti, ki zahtevajo vrnitev centralizma.⁶⁴¹

Slovenske oblasti so na prve poskuse zmanjševanja pridobljenih pravic, ki jih je federalnim enotam – nacionalnim državam v okviru Jugoslavije – dajala jugoslovanska ustava, odgovorile, da niso pripravljene dopustiti omejevanja ali zmanjševanja dosežene stopnje ustavno določene avtonomije. Zatekle so se v branjenje ustave, ki jo je republikam omogočila. Postale so ustavobraniteljice, s tem pa tudi braniteljice Jugoslavije in njene politične ureditve ter socialističnega samoupravljanja. To je sicer dajalo videz, da so se slovenski komunisti odločili nasprotovati potrebnim reformam v jugoslovanski državi. V drugih delih jugoslovanske države pa so želeli doseči večjo vlogo državnega centra. Nad ustavno ureditvijo zlasti v Srbiji niso bili tako navdušeni kot v Sloveniji, kajti Srbija je bila razdeljena na tri upravopolitična območja, kar pa srbskim oblastem ni ustrezalo; Vojvodina in Kosovo sta imela položaj avtonomnih pokrajin v okviru Srbije. Tam so v slovenskem branjenju ustavne ureditve videli branjenje slovenskih materialnih koristi, ki jih je prinašala jugoslovanska ustavna ureditev s t. i. dogovorno ekonomijo.⁶⁴²

Odkrito »spopadanje« federalistov, predvsem slovenskih politikov, in centralistov, ki so jih predstavljali srbski, se je v okviru jugoslovanske partije začelo konec leta 1981. Začelo se je pripravljati spreminjanje ustave. Leta 1982 je centralni komite jugoslovanske partije ustanovil komisijo, ki naj bi proučila politični sistem. Menili so, da bi njegova reforma in zlasti reforma organizacije države lahko bili sredstvo za reševanje gospodarske krize. V njej so takrat še videli bistven problem jugoslovanske države. Bila pa je le sredstvo za večanje politične krize in slabšanje političnih odnosov med republikami.

Razprava o jugoslovanskem političnem sistemu, to je o samoupravljanju in o organizaciji države, federalizmu, je med jugoslovanskimi politiki postajala čedalje bolj ostra ob koncu leta 1984 in v začetku leta 1985. Takrat je komisija, ki je analizirala politični sistem, zaključevala svoje delo. Ugotovili so, da krivda ni v sistemu, ampak v njegovih deformacijah, ki so se pojavljale v praksi, kar je sicer bilo prepričanje slovenskih ustavobraniteljev. To ni ustavilo razprav o potrebi sprememb ustave. V Srbiji so jih zahtevali in želeli zmanjšati vlogo republik kot držav v jugoslovanski federaciji. Pojavila se je zamisel o načelu *en človek – en glas*, to je državljan, kar bi pomenilo, da bi večji narodi, dejansko Srbi kot najštevilčnejši, prevzeli vodilno vlogo in postali hegemon v jugoslovanski državi.

641 Arsić, Pogovor s Francem Šetincem, str. 12.

642 SI AS 1589, a. e. 6625, Magnetogram 2. seje P CK ZKS, 26. 4. 1982.

Diktaturo manjšine nad večino, kar so videli v ustavi iz leta 1974, naj bi s tem zamenjala diktatura večine nad manjšino, kar naj bi bilo po njihovem prepričanju bolj »naravno« in demokratično. Federativnost naj ne bi več temeljila na narodih in njihovih državah, s čimer bi se izničilo načelo o samoodločbi naroda, na osnovi katere je druga jugoslovanska država sploh nastala, ampak na državljanu in delavcu. Nacionalni moment je bil skrit v razrednem. Najprej so želeli ustvariti enotnost jugoslovanskega delavskega razreda tudi na formalni ravni. Predlagali so oblikovanje enotnega zbora združenega dela v Zvezni skupščini SFRJ,⁶⁴³ ki bi bil izključen iz republiških (v primeru Srbije tudi pokrajinskih) pristojnosti. Slovenska oblast je takšno razmišljanje zavrnila, saj bi to pomenilo spreminjanje Jugoslavije v Srboslavijo, kar je bil dejanski namen sicer na videz »kardeljanskega« predloga o enotnem delavskem razredu in njegovem položaju ter vlogi v jugoslovanski družbi.

Zamisel o načelu *en človek – en glas* je postala ena osrednjih točk srbskih zahtev glede sprememb jugoslovanskega ustavnega sistema, natančneje organizacije jugoslovanske države. S tem bi bila izničena vloga narodov, ki so tvorili Jugoslavijo in so bili ustavno enaki in enakopravni ne glede na številčnost. Kar srbski politiki, natančneje njenemu najbolj izpostavljenemu predstavniku Miloševiću, ni uspelo doseči na državni ali na ustavni ravni, je želela doseči v jugoslovanski komunistični organizaciji. Zaradi načela demokratičnega centralizma kot enega od bistvenih načel enotnosti politike te organizacije bi to pomenilo, da bodo v jugoslovanski partiji prevladali pogledi in predlogi srbske politike. Da do tega ne bi prišlo, so v slovenski partiji menili, da mora zveza komunistov postati skupnost republiških in pokrajinskih partij. Želeli so federalizacijo Zveze komunistov Jugoslavije.⁶⁴⁴

III.

Začetek osemdesetih let je pomenil tudi spremembe v Zvezi komunistov Slovenije. Ne sicer v njenem političnem ali družbenem položaju in vlogi niti v njeni politiki, pač pa v njenem vodstvenem položaju. Konec je bilo »ere« Franceta Popita, ki je bila deset let, od »obračuna« z liberalizmom in Stanetom Kavčičem jeseni 1972, označena kot svinčena leta. Na eni strani zaradi politične teže, ki jo je v tem obdobju imela partija, na drugi strani pa zaradi sivine, ki jo je to prineslo v politično življenje. Uresničilo se je tisto, kar je 19. septembra 1972 v Splitu, ko je

643 SI AS 1589, a. e. 6712, Informacija s 83. seje predsedstva CK ZKS o uresničevanju sklepov 11. seje CK ZKS o političnem sistemu, 18. 3. 1985; SI AS 1589, a. e. 6752, Informacija o uresničevanju sklepov CK ZKJ v zvezi s kritično analizo delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, 26. 3. 1986.

644 SI AS 1589, š. 1039, Magnetogram 76. (zapрте) seje predsedstva CK ZKS, 10. 1. 1989.

bilo vse pripravljeno na »restavracijo« partije kot popolne oblasti v jugoslovanski državi, povedal sekretar izvršnega biroja predsedstva ZKJ Stane Dolanc, namreč, »da smo komunisti v tej državi na oblasti«. Povedal je tudi, da je v državi, v kateri ima oblast delavski razred, »ZK najodgovornejši, najnaprednejši in najbolj zavestni del delavskega razreda in potemtakem ZK drži oblast v svojih rokah«. ⁶⁴⁵ Na eni strani je partija s Titom na čelu izvedla nekakšno psevdorevolucijo in si po obdobju partijskega liberalizma vrnila položaj v državi in družbi, ki ga je po njihovem mnenju morala imeti – to je Dolanc jasno povedal –, na drugi strani pa se je za državljane v družbenem življenju posameznika, ki ni bil vpet v politično dejavnost, začelo obdobje precejšnjega razcveta življenjskega standarda.

Kot je bilo običajno, se je dejavnost organizacije jugoslovanskih in slovenskih komunistov oblikovala na kongresih. Ti so v vsakem kongresnem obdobju dajali delovanju ZKJ in ZKS določen »ton«. Na eni strani je šlo za kontinuiteto glede načina delovanja, diskontinuiteta ali razlike pa so nastajale, mnogokrat sicer majhne in »s prostim očesom« domala neopazne, v usmeritvah in namenu delovanja. Vsako kongresno obdobje se je v politiki partije razlikovalo od prejšnjega. Razlike res niso bile posebno velike, saj je šlo za organizacijsko togo, konservativno organizacijo, ki je premočrtno sledila svojemu cilju ali želela ohraniti svoj položaj in vlogo v družbi in državi, vendar so obstajale.

V osemdesetih letih sta slovenska in jugoslovanska zveza komunistov imeli tri kongrese. Vsak je imel ne le v tedanjem političnem trenutku in razmerah, temveč tudi v širšem dogajanju – to velja zlasti za 10. in 11. kongres ZKS –, svoj pomen. Vsak je dal političnemu delovanju ZKS določene značilnosti, ki so vplivale na celo slovensko državo in njeno družbo.

Na 9. kongresu ZKS leta 1982 v Cankarjevem domu v Ljubljani je prišlo do spremembe v vodstvu organizacije slovenskih komunistov. Dolgoletnega predsednika predsedstva CK ZKS Franceta Popita, ki je to funkcijo zasedal od 6. kongresa ZKS leta 1968, je zamenjal Andrej Marinc. S tem je bilo formalno konec t. i. svinčenih let, ki jih je simboliziral Popit. Marinc, sicer nekaj časa Popitov najbližji sodelavec, saj je bil od leta 1968 do 1972 sekretar sekretariata CK ZKS, je pripadal mlajši generaciji partijskih funkcionarjev, ki se ni kalila v času druge svetovne vojne in revolucije. Kot Popitov sodelavec je na njegovo in Kardeljevo željo ali kar zahtevo izvedel »obračun« s Kavčičem zaradi njegovega liberalizma, ki sta ga Tito in vrh ZKJ z uveljavljanjem proletarizacije ali vračanjem partije na njene etatično revolucionarne položaje označila kot nesprejemljivega. Po lastnih besedah, res mnogo kasneje, se je sicer v mnogočem strinjal s Kavčičevimi

---

⁶⁴⁵ Delo, 14, št. 255, 18. 9. 1972, str. 9, Le ena zamisel slovenske družbe: samoupravna, socialistična Slovenija v okviru Jugoslavije.

pogledi in zasnove glede slovenskega razvoja.⁶⁴⁶ Po Kavčičevem odstopu s položaja predsednika slovenske vlade, ki je sledil seji slovenskega partijskega vodstva, na katerem je Marinc imel referat o Kavčičevih napakah in napakah liberalizma v partiji, je prevzel položaj predsednika slovenske vlade, ki ga je opravljal do leta 1978. Od leta 1978 je deloval na zvezni ravni, eno leto kot podpredsednik Zveznega izvršnega sveta, to je jugoslovanske vlade, nato pa je deloval v vodstvu ZKJ namesto umrlega Edvarda Kardelja kot član predsedstva CK ZKJ. Kot preverjeni vodstveni kader z mnogimi izkušnjami v politiki je leta 1982 postal predsednik predsedstva CK ZKS.

Kljub zamenjavi vodstva organizacije slovenskih komunistov se njena politika ali njeno delovanje v slovenski družbi in državi ni bistveno razlikovalo od dotedanjega iz t. i. Popitovega obdobja. Zveza komunistov Slovenije je sicer na vseh področjih družbenega življenja zelo dejavno nastopala z organiziranjem različnih konferenc, posvetov, sestankov. Centralni komite ZKS se je sestel na 21 sejah, predsedstvo CK ZKS, ki je dejansko oblikovalo in vodilo politično delovanje organizacije slovenskih komunistov, pa na 118 sejah. Na njih so največkrat obravnavali problematiko družbenoekonomskih odnosov, gospodarskega razvoja in ekonomsko politiko ter vprašanja političnega sistema. Mednacionalnim odnosom in nacionalizmu, kar je sicer že postajalo problematika, ni pa še v celoti izbruhnila, je predsedstvo CK ZKS posvetilo tri seje. CK ZKS je o aktualnih vprašanjih takratnega časa organiziral tudi sedem problemskih ali tematskih konferenc.

Kljub veliki aktivnosti pa zaradi zgodovinske obremenjenosti Marinčeva ekipa preboja ni mogla doseči, tudi če bi to hotela.⁶⁴⁷ Marinc je sicer vedel, da so zaradi stanja v družbi in v jugoslovanski državi, kar je označil za krizne procese,⁶⁴⁸ reforme potrebne, vendar je vse bolj ali manj ostalo po starem. Do sprememb je sicer prihajalo, zagon pa so dobile z novim vodstvom po letu 1986. Takrat je vodenje ZKS prevzel Milan Kučan.

Marinc se je soočal z dejstvom, da so stari funkcionarji na partijo gledali izključno kot na »stranko na oblasti«. Zato jih je skušal prepričati, da je to v določeni meri treba preseči. Na 9. kongresu ZKS je dejal, da se v socialističnem samoupravljanju komunisti ne čutijo več odgovorne za položaj vseh delov družbe, ker sta to odgovornost prevzela delavski razred in delovno ljudstvo. To je pomenilo, da naj ZKS ne bi bila več stranka na oblasti. Reforme, ki jih je predvidel in želel, je prepustil svojemu nasledniku na položaju voditelja organizacije slovenskih komunistov. »Žezlo« je želel predati človeku, ki bo odgovarjal »stari« generaciji in hkrati znal in zmožel začeti potrebne reforme – v zvezi komunistov in glede

646 Marinc, Šteli so me za del ortodoksne strukture, str. 11.

647 Repe, *Slovenci v osemdesetih letih*, str. 62.

648 *Deseti kongres ZKS*, str. 173.

njenega položaja in vloge v družbi. O tem so ga v veliki meri prepričali mnogi njegovi sodelavci iz mlajše generacije, s katerimi se je obdal. Bili so razmišljajoči in na »svet« niso gledali partijsko dogmatsko. Mnogi so se »politično kalili« v ZSMS in njenem vodstvu, ki je bilo takrat precej radikalno revolucionarno usmerjeno in je zahtevalo spremembe. Partija se je takrat odločila, da začne razčiščevati nekatere obremenjujoče »ostaline« preteklosti. Odprli so vprašanje t. i. dachavskih procesov iz let 1948 in 1949, kar je bila za »staro« partijsko gardo do takrat tabu tema, ki so jo prikrivali. V naslednjem obdobju delovanja slovenske partije, pod Kučanovim vodstvom, so ta »madež« partijske preteklosti zgodovinarji in pravniki preučili ter izdali dokumentarno gradivo v obsežni knjigi s študijami.⁶⁴⁹ S tem so v slovenski partiji priznali politično in nato sodno zmoto svojih predhodnikov.

Čeprav so »stari« za funkcijo predsednika CK ZKS iskali kandidata v organizaciji slovenskih komunistov, jih je Marinc prehitel in poklical Kučana v Beograd, kjer je opravljal funkcijo člana predsedstva CK ZKJ iz Slovenije. Vodenje slovenske partije mu je »ponudil«, ne da bi se o tem predhodno posvetoval s »staro« gardo partijskih funkcionarjev.⁶⁵⁰ Sicer pa je bil Kučan preizkušen partijski kader, ki je do tedaj opravljal mnoge partijske in državniške ali politične funkcije na ravni državne oblasti; v letih »partijskega liberalizma« je bil član sekretariata CK ZKS, od leta 1973 do 1978 sekretar RK SZDL Slovenije, nato pa do leta 1982 predsednik skupščine SRS. V slovenski in nato jugoslovanski politiki, ko je bil član predsedstva CK ZKJ in je na tem položaju zamenjal Marinca, je bil politično navzoč in aktiven. Kljub precej visokim političnim funkcijam pa ni bil vodilna politična osebnost.⁶⁵¹ Vodstveno vlogo so si »lastili« starejši funkcionarji, ki so v svojih rokah držali vso politiko v Sloveniji. Kučan je bil *tako* sprejemljiv za obe strani. Za »stare« in za mlajše, ki so vedeli, da so spremembe potrebne, če želi biti partija politično uspešna in verodostojna. Kučan je imel podporo pri nekaterih vplivnih politikih starejše generacije, ki so se zavedali, da se niso več zmožni soočiti s spremenjenimi razmerami v Jugoslaviji in izzivi nastajajoče civilne družbe v Sloveniji. Bil je tudi dovolj mlad in dovolj liberalno usmerjen, da so ga sprejemale generacije, ki so v politiko šele vstopale. Pripravljen je bil ustvarjati »novo v starem«, kot se je nekoč izrazil. Izhajal je iz prepričanja, da je treba predvsem reformirati zvezo komunistov (in skozi njo družbo), pri tem pa upoštevati tudi ideje, ki nastajajo izven partije.⁶⁵² Marinčeva »ponudba« Kučanu je najbrž presenetila ali prehitela tiste, ki so iskali kakšno bolj »tradicionalistično« partijsko usmerjeno osebo. Kučan je postal predsednik CK ZK Slovenije na 10. kongresu ZKS sredi aprila 1986.

---

649 *Dachauski procesi*.

650 Marinc, Šteli so me za del ortodoksne strukture, str. 11.

651 Repe, *Milan Kučan, prvi predsednik*, str. 109.

652 Repe, *Slovenci v osemdesetih letih*, str. 62–63.

V poročilu o delovanju ZK Slovenije v času Marinčevega vodenja organizacije slovenskih komunistov, podanem na 10. kongresu ZKS, so na začetku povedali, da si je ZKS »v preteklih štirih letih prizadevala za nadaljnjo socialistično samoupravno preobrazbo družbe in za celokupen ekonomski, družbeni in kulturni razvoj«. Pri tem sta bili njeni ključni vodili »krepitev ustavnega družbenoekonomskega položaja delavcev« in zavzemanje za uresničevanje dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije. Povedali so tudi, da so k delovanju političnega sistema socialističnega samoupravljanja z namenom družbene preobrazbe pristopili s kritično analizo, zato se je ZKS zavzemala za preučitev vprašanj, »kjer ustavne zasnove političnega sistema ne uresničujemo dosledno«. ⁶⁵³ Izrazili so željo po spremembah v okviru ustavne ureditve ali njenem doslednem spoštovanju. V poročilu so ugotavljali, da je bilo samoupravno odločanje v preteklosti močno izkrivljeno zlasti zaradi številnih državnih intervencij. ⁶⁵⁴ CK ZKS je menil, da je delovanje velikega števila komunistov znotraj sistema vplivalo na blažitev številnih posledic gospodarske krize, »ki je povzročila veliko idejne negotovosti ter krepitev nesamoupravnih ideologij«. Ugotovili pa so tudi, da je bila angažiranost komunistov v institucijah političnega sistema premajhna, čeprav so delovali v vsem sistemu, a po mnenju partijskega vodstva premalo povezano in organizirano. Marinc se je zavedal, da komunisti v vsakdanjem življenju nimajo več potrebne ideološke podpore niti ustrezne socialistične vizije. ⁶⁵⁵ V vodstvu ZKS so vedeli, da je zato pred njimi težka naloga, odgovor na vprašanje, kako vidijo prihodnost Slovenije in Jugoslavije. ⁶⁵⁶ V času Marinčevega vodenja slovenske partije je njeno vodstvo veliko delalo na tem, da bi v samoupravnemu socializmu naredili napredek in da bi delavci, to je zaposleni, obvladali presežno delo kot bistvo za delitev rezultatov dela v tem sistemu. V političnem sistemu socialističnega samoupravljanja kot ustavni kategoriji so iskali rešitev za družbo, za delovne ljudi in za politični položaj organizacije komunistov. Zatekli so se v branjenje ustave v upanju, da bo to izboljšalo tudi položaj partije v družbi, saj se bori za ohranitev ali za krepitev samoupravljanja in zlasti razpolaganja s presežnim delom. Slovenski komunisti so ugotovili, da so ljudje do zveze komunistov čedalje bolj kritični, zato so želeli to spremeniti.

Za delovanje slovenske partije v prvi polovici osemdesetih let ni bilo bistveno le vprašanje uveljavljanja in krepitve socialističnega samoupravljanja kot ustavne kategorije, čemur so v njenem vodstvu namenjali velik poudarek. Začelo se je odpirati tudi t. i. nacionalno vprašanje, ki se je v Sloveniji na eni strani kazalo v odnosu do Neslovencev, zlasti delavcev, ki so prišli v Slovenijo na delo iz drugih

⁶⁵³ 10. kongres ZKS, str. 11.

⁶⁵⁴ Prav tam, str. 73.

⁶⁵⁵ *Komunist*, 43, št. 11, 15. 3. 1985, str. 2.

⁶⁵⁶ *Delo*, 27, št. 291, 17. 12. 1985, str. 2.

predelov Jugoslavije, na drugi strani pa v odnosu med republikami in do t. i. centra države. Glede tega je mogoče slovensko politiko v obdobju od Titove smrti do druge polovice osemdesetih let označiti za defenzivno. Usmerjena je bila predvsem v ohranjanje pridobljenega.⁶⁵⁷ Tudi glede tega se je slovenska politika postavila v vlogo ustavobraniteljstva.

Problematiki mednacionalnih odnosov, ki so se slabšali – v Sloveniji so se kazale poteze sovražnosti do »južnikov« –, zlasti pa odnosa med republikami in zveznim centrom, so se v času Marinčevega vodenja partije želeli bolj ali manj izogniti ali je niso hoteli odpirati in reševati. Menili so, da je to vprašanje v ustavi iz leta 1974 ustrezno rešeno in da bi vsako poseganje vanjo v zvezi z nacionalnim pomenilo odpiranje vprašanja centralizacije. V tem se niso motili, kar je pokazala politika v Srbiji po letu 1986, natančneje od jeseni 1987, ko je na krilih srbskega nacionalizma (motiv zanj je črpal iz problematike Kosova in odnosov srbske manjšine z albansko večino) Milošević želel doseči večjo centralizacijo jugoslovanske države z namenom srbske hegemonije.

Nacionalno vprašanje so v slovenski partiji v prvi polovici osemdesetih let povezovali z etatizmom, vsedržavno oblastjo, to pa s centralizmom. Slovensko komunistično vodstvo se je v zaostrenih gospodarskih razmerah balo predvsem centralistične ofenzive.⁶⁵⁸ O t. i. republiškem etatizmu kot negativnem dejavniku niso razmišljali, ker so ga razumeli kot ustavno kategorijo. Nacionalno vprašanje so povezovali tudi z obrambo ustave in njene ureditve položaja nacionalnih držav – republik v jugoslovanski državi.

Glede nacionalne problematike slovensko politično vodstvo ni bilo povsem pripravljeno. Upali so, da ustavna ureditev v zvezi s tem zagotavlja mir, pri čemer so spregledali, da se je ta problem v Jugoslaviji začel odpirati. Marca 1981 so v Prištini študenti zahtevali več pravic za Albance. Albansko vprašanje je bilo detonator odpiranja nacionalnega vprašanja, ki sicer nikoli ni povsem potihnilo, a ga nihče ni želel spodbujati.

Slovensko partijsko vodstvo je k razmišljanju o slovenskem nacionalnem vprašanju konec leta 1983 spodbudil France Klopčič, predvojni komunist iz dvajsetih let in nato dolgoletni kaznjenev v Sovjetski zvezi. Tja je emigriral, da se je izognil preganjanju jugoslovanskih oblasti zaradi takrat prepovedane komunistične dejavnosti. Po izpustitvi iz Stalinovih gulagov se je po sodni rehabilitaciji leta 1956 vrnil v domovino, kjer se je ukvarjal z zgodovino delavskega gibanja. Pri tem je bil kritičen in polemičen. V začetku osemdesetih let, ko se je odprlo »albansko vprašanje« in je glede tega vodil ostre polemike s srbskimi intelektualci, ga je to vodilo do ugotovitve, da se je nacionalna problematika v Jugoslaviji zbudila in da

⁶⁵⁷ Repe, *Slovenci v osemdesetih letih*, str. 27.

⁶⁵⁸ Zajc, Marko, *Razumevanje jugoslovanstva v Sloveniji*, str. 140.

se krepil nacionalizem. Zato je menil, da mora vodstvo slovenske komunistične organizacije oblikovati slovenski nacionalni program. Ker se partijski organi niso odzvali na njegove pozive, ga je spomladi 1984 napisal sam.⁶⁵⁹ V njem je zahteval večjo vlogo republik in preoblikovanje Jugoslavije iz federativne v konfederativno državo, da bi se s tem narodom, ki jo tvorijo, povečala suverenost, ki so se ji odrekli ob vstopu v jugoslovansko federacijo. Zahteval je zmanjšanje zveznega državnega aparata, glede vojske pa večjo vlogo slovenskih vojaških enot, v katerih bi poveljevali v slovenščini. V zvezi z gospodarskimi razmerji je predlagal tržne zakonitosti, in to tudi glede pomoči drugim, nerazvitim predelom jugoslovanske države. Program je predložil vodstvu ZKS, ki nad njim kot preveč radikalnim ali nacionalističnim ni bilo pretirano navdušeno. Bali so se, da bi, če bi ga vodstvo ZKS podprlo, vzbudil odzive drugod po Jugoslaviji. O Klopčičevem predlogu novega slovenskega nacionalnega programa je vodstvo ZKS pripravilo interni razgovor. Klopčičev program je v tedanjem vrhu ZKS in med partijskimi intelektualci naletel na mešane odzive in na koncu njegovim predlogom niso upali slediti.⁶⁶⁰ Eden od razpravljavcev o Klopčičevem programu, zgodovinar Janko Pleterski, je sicer menil, da bi morali Slovenci dati pobudo vsem drugim narodom v federaciji, da vsak zase premisli svoj položaj.⁶⁶¹ Marinc je Klopčiča prosil, naj svojega predloga slovenskega nacionalnega programa ne objavi, da ne bi spodbudil odzivov drugod v Jugoslaviji, kjer so že tako in tako sumničavo, če ne kar sovražno gledali na Slovenijo kot na gospodarsko najrazvitejšo in najbolj stojčo jugoslovansko republiko. Vodstvo ZKS ni želelo odpreti nacionalne problematike na jugoslovanski ravni. Klopčič je Marinčevo željo upošteval in tako je njegov predlog slovenskega nacionalnega programa ostal v okviru vodstva ZKS.⁶⁶²

Vodstvo ZKS se je nato s slovenskim nacionalnim vprašanjem ukvarjalo ob izidu 57. številke *Nove revije* sredi februarja 1987. V to je bilo prisiljeno. Predsedstvo CK ZKS je o tej številki *Nove revije* razpravljalo tudi zaradi ostrih odzivov na njene »prispevke za slovenski nacionalni program« – njihova osnovna misel je bila potreba po preoblikovanju slovenskega naroda v nacijo – v drugih delih Jugoslavije. V njih so izražali zahteve po sodnem preganjanju nekaterih avtorjev, s čimer se v slovenskem partijskem vodstvu niso strinjali. Razprava v predsedstvu CK ZKS ni bila namenjena vsebini prispevkov v reviji. Govorili so o sporočilu predsedstva CK o 57. številki *Nove revije*, ki sta ga pripravila Kučan in sekretar predsedstva Miloš Prosenc. V sporočilu je bilo zapisano, da predsedstvo CK ZKS zavrača politična izhodišča nekaterih prispevkov v 57. številki *Nove*

659 Klopčič, Slovenski nacionalni program, str. 301–318.

660 Repe, Janko Pleterski, str. 508.

661 Klopčič, Slovenski nacionalni program, str. 327.

662 Repe, Oris obravnave nacionalne problematike, str. 286–289.

revije, odziva pa se tudi s »političnim jezikom« zaradi zgodovinskih in političnih neresnic in diskvalifikacij. Ker so menili, da avtorji prispevkov v *Novi reviji* krivdo za vse krizne pojave v slovenski družbi naprtujejo zvezi komunistov, je bilo mogoče zaznati tudi določeno stopnjo užaljenosti, saj

»avtorji v *Novi reviji* niso v ničemer upoštevali, da so slovenski komunisti na zadnjem kongresu aktualizirali svoj program in predložili demokratične poti za njegovo dograjevanje in uresničevanje s tesnim sodelovanjem vseh ustvarjalnih nosilcev znanja in napredka. Tak program naj bi zagotavljal slovensko samouresničevanje na civilizacijski in tehnološki ravni začetka tretjega tisočletja in nam zagotavljal kulturno, ekonomsko učinkovito, v svet odprto, socialistično samoupravno domovino.«⁶⁶³

Kljub izogibanju čedalje bolj aktualni in eksplozivni nacionalni problematiki ter poudarjanju boja za samoupravljanje, s čimer je razredno imelo prednost pred nacionalnim, kar je bila značilnost obdobja, ko je ZKS vodil Andrej Marinc, se je v naslednjem obdobju prav nacionalno vprašanje odprlo kot tisto, s katerim se je morala slovenska komunistična organizacija soočiti in spopasti. Zveza komunistov Slovenije je morala postati – ali je postopoma postajala – nacionalna stranka v pravem pomenu tega pojma. Počasi in zanesljivo se je odlepljala od ZK Jugoslavije. Nekako se je vračala na začetek slovenske komunistične stranke, v leto 1937, ko je ta v svojem manifestu, izdanem ob ustanovitvi, dala večji poudarek nacionalni problematiki v Jugoslaviji kot neposredno razredni.

Nacionalno problematiko v Jugoslaviji so začeli javno, jasno in glasno odpirati v Srbiji, ko je predsednik CK ZK Srbije leta 1986 postal Slobodan Milošević oziroma ko je jeseni 1987 na 8. seji CK ZK Srbije z odstranitvijo nacionalistično manj zagretil postal srbski »vođ«. Na njegovo nacionalistično politiko, v kateri so spoznali namen predrugačenja jugoslovanske države proti centralizaciji in srbskemu hegemonizmu, se je odzvalo predvsem vodstvo slovenske zveze komunistov, ki ga je takrat vodil Kučan. Nacionalna problematika, dejansko vprašanje nadaljnega ustroja jugoslovanske države, je postala eno osrednjih vprašanj v delovanju Zveze komunistov Slovenije. Dotedanje notranje partijske razprave o njej v slovenskem vodstvu ZKS, kjer so nacionalizem povezovali z etatizmom in ki so predstavljale abstrakten marksistični diskurz v kombinaciji s suhim besednjakom poznega samoupravljanja,⁶⁶⁴ je zamenjalo jasno politično stališče, ki je nasprotovalo miloševićevskim namenom srbizacije Jugoslavije. Stališče slovenske partije je bilo, da lahko Slovenci živijo v jugoslovanski državi le, če je ali bo demokratična in glede narodov v njej enakopravna. Dotedanjo slovensko partijsko politično držo, ki je dajala prednost razrednemu pred

663 SI AS 1589, t. e. 1026, 23. seja P CK ZKS, 26. 2. 1987.

664 Zajc, Marko, Razumevanje jugoslovanstva v Sloveniji, str. 138.

nacionalnim in je branila ter želela okrepiti načela samoupravnega socializma, je zamenjalo nacionalno načelo. Pomenilo je branjenje doseženega položaja slovenskega naroda v okviru Jugoslavije na osnovi njene ustavne ureditve. Konec je bilo poudarjanja razrednega. Razmere v Jugoslaviji in Sloveniji v drugi polovici osemdesetih let so slovensko partijo prisilile, da je njena politika postajala čedalje bolj nacionalno usmerjena.

Z utrditvijo Miloševićeve oblasti v srbski partiji in s tem tudi v Srbiji se je začel odkrit srbsko-slovenski konflikt. Kučan se je sicer že kot član predsedstva CK ZKJ zapletel v »spor« s srbsko politiko in njenimi pogledi glede upravne enotnosti Srbije, saj je vodil komisijo, ki jo je oblikovalo zvezno partijsko vodstvo, da bi rešili vprašanje upravno enotne Srbije. »Spopad« Srbije in Slovenije je bil spopad za naravo jugoslovanske federacije in soočenje dveh razvojnih modelov. Slovenskega in srbskega. Razlika med njima je bila v pojmovanju jugoslovanske federativnosti pa tudi samoupravljanja, kar sta bila temelja takratne jugoslovanske države. To ni bil konflikt dveh nacionalizmov – kot so to večinoma prikazovali politiki in mediji na zahodu – pač pa konflikt omenjenih razvojnih modelov.⁶⁶⁵

Kot so bili različni pogledi ali razumevanje vzrokov za krizo jugoslovanske države, so bili različni tudi načini razreševanja »jugoslovanskega vozla«. Na eni strani je bila »mitingaška demokracija« (»pohodi« Miloševićevih privrženecv na t. i. mitingih v Srbiji), na drugi strani pa prenoviteljstvo. Za prvega so se odločili v Srbiji, za drugega pa v Sloveniji.

IV.

Poleg vprašanja položaja Slovenije v Jugoslaviji, ki ga je branila ZKS, se je v drugi polovici osemdesetih let odprlo tudi vprašanje vloge in položaja komunistične organizacije v Sloveniji. V slovenskem političnem prostoru se je s počasnim oblikovanjem slovenske politične opozicije, ki je prevzela vodilno vlogo v oblikovanju slovenskega nacionalnega programa, prispevke zanj je predstavila 57. številka *Nove revije*, začelo odpirati vprašanje politične pluralizacije z namenom uvedbe večstrankarskega sistema.

Zveza komunistov Slovenije se je na ta izziv odzvala. Druga najznačilnejša politična poteza Zveze komunistov Slovenije v osemdesetih letih je bila povezana z reformnimi ravnanji v slovenski partiji. V času Kučanovega vodenja slovenske organizacije komunistov od 10. kongresa ZKS aprila 1986 do 11. kongresa ZKS decembra 1989 so sprožili prenoviteljstvo v partiji ter v slovenski državi in družbi.

⁶⁶⁵ Repe, *Slovenci v osemdesetih letih*, str. 17.

Deseti kongres slovenskih komunistov je bil zadnji klasični kongres komunistične stranke, na katerem so še poudarili vodilno vlogo ZK in prisegli na revolucionarne tradicije.⁶⁶⁶ S tem kongresom, ki je bil predzadnje takšno srečanje slovenskih komunistov, se je začela slovenska organizacija komunistov reformirati in počasi spreminjati odznotraj pa tudi navzven v odnosu do slovenske družbe in zlasti njenega političnega prostora. Reformni proces se sicer ni začel s kongresom in njegovimi sklepi, je pa s Kučanovo izvolitvijo za predsednika CK ZKS in oblikovanjem njegove »ekipe« ustvaril pogoje zanj.

Deseti kongres je dal slovenski organizaciji komunistov temelje za t. i. idejnopolitično akcijo. Ta je bila sprva usmerjena v uresničevanje usmeritev 13. kongresa ZKJ (bil je konec junija 1986), sprememb ustave SFRJ in SRS, zakona o združenem delu, volilne zakonodaje, torej »zvezne« problematike, in pa v spremljanje ter usmerjanje gospodarskih vprašanj, delovanja samoupravljanja, skupaj z vprašanji »protestnih prekinitev dela«, to je štrajkov, vprašanj v zvezi z vzgojo in izobraževanjem ipd. v Sloveniji.⁶⁶⁷

Kučan je kot novoizvoljeni predsednik CK ZK Slovenije v zaključni besedi ocenil, da je 10. kongres ZKS kongres kontinuitete ideje socialističnega samoupravljanja in njenega ponovnega ovrednotenja – kar je bila ena osrednjih usmeritev slovenske organizacije komunistov –, hkrati pa je to tudi kongres diskontinuitete z dogmatskim, birokratskim, oportunističnim, reformatorskim in kapitulantskim odnosom do te ideje in njenega uresničevanja.⁶⁶⁸ Napovedal je prenovu slovenske zveze komunistov in potrebo, da se ZK odlepi od aparata oblasti, države, da je »nujno, da ZK preneha biti državna. Da bi tako tudi država prenehala biti partijska.«⁶⁶⁹ To je bila napoved prilagajanja slovenskih komunistov in njihove stranke razmeram v državi in družbi, kar je pomenilo spreminjanje vloge in položaja zveze komunistov v družbi. Začelo se je uresničevanje tistega, o čemer je Kučan govoril že kot član predsedstva CK ZKJ v Beogradu. Na sejah tega organa je večkrat govoril o viziji jugoslovanske družbe na prehodu v 21. stoletje in pri tem uporabljal pojme »moderna družba« in »moderna partija«.⁶⁷⁰

Kučan se je obdal z mlajšimi partijskimi »kadri«, tako da je prišlo do nekakšnega generacijskega preloma. Na čelo ZKS so prišli politiki iz srednje in mlajše generacije, bolj ali manj neobremenjeni s hipoteko Popitovih »svinčenih časov«. V novi CK je bilo sicer izvoljenih še nekaj »trdorokcev« iz sedemdesetih

666 Prav tam, str. 63.

667 Na sejah predsedstva CK ZKS (bilo jih je 106) in na sejah CK ZKS so v obdobju od aprila 1986 do decembra 1989 največkrat govorili o gospodarskih temah, ustavnih spremembah, vzgoji in izobraževanju in o kosovski problematiki. – SI AS 1589, t. e. 1947, dnevni redi sej P CK ZKS v obdobju od aprila 1986 do decembra 1989.

668 10. kongres ZKS, str. 1163.

669 Prav tam, str. 1160.

670 Repe, *Milan Kučan, prvi predsednik*, str. 100.

let, tudi France Popit, ki pa je na volitvah v ta organ dobil najmanj glasov med vsemi, okoli 100 manj kot drugi kandidati.⁶⁷¹ Kučana je zato eden od njegovih sodelavcev, Peter Bekeš, doživljal »kot dirigenta orkestra, ki partituro brezhibno obvlada, želi pa imeti v orkestru kakovostne soliste; omogoča jim, da vse, kar znajo in zmorejo, tudi izrazijo«.⁶⁷² Kadrovsko in vsebinsko je v slovenski partiji začel veti nov veter.

Milan Kučan je postal ključna politična osebnost v Sloveniji. Zveza komunistov je namreč v kriznih razmerah, v katerih je bila Jugoslavija zaradi gospodarske in naraščajoče politične krize, postajala torišče, kjer se je dogajalo vse bistveno politično življenje v Jugoslaviji in tudi v Sloveniji. Partija je postala dejansko vladajoča, ne le ustavno, ampak v resnici.

Spremembe, o katerih je govoril Kučan na 10. kongresu ZKS in so bile takrat bolj ali manj resnično le vizije, so se začele dve leti po kongresu.

Slovenska partija se je v skladu s svojimi kongresnimi opredelitvami, najbrž pa tudi pod vplivom dogajanj na političnem prizorišču v Jugoslaviji in Sloveniji, ki so bila v znaku ustavnih sprememb, odločila intenzivneje izvajati spremembe svoje organiziranosti in družbenega položaja oziroma položaja v državni oblasti. Julija 1987 so glede gibanja in strukture članstva v ZKS govorili »o novi vsebini njenega delovanja«. Kot cilj so opredelili, da mora ZKS postati »ustvarjalna, revolucionarna, politično moderna, idejno politična akcijska in zato učinkovita«.⁶⁷³

Razlogi, ki so zahtevali prenavo slovenske partije ali spremembe v njenem delovanju in vlogi v družbi, so bili tudi v krizi, ki jo je doživljala. Članstvo se je številčno zmanjševalo – več je bilo izstopov iz partije kot vstopov (leta 1988 je iz ZKS, ki je takrat štela 106.000 članov, izstopilo 9.000 članov, na novo so jih sprejeli 316). Razlog za to je bil tudi v pešanju vpliva partije na obvladovanje razmer. Nemoč pri iskanju odgovorov na gospodarsko in politično krizo je spodjedala ugled do tedaj vodilne politične organizacije.⁶⁷⁴ Poleg tega za »kariero« ni bilo več potrebno partijsko članstvo, izstop iz partije pa za posameznika ni več imel posledic. Partija je izgubljala svojo moč, zato je morala začeti iskati rešitev. To je našla v reformiranju sebe od znotraj in zlasti v drugačnem položaju v državi in družbi.

V začetku leta 1988 so v partijskem vodstvu začeli pripravljati konferenco ZKS, na kateri so opredelili partijsko prenavo.⁶⁷⁵ Spodbudo zanjo je dalo razpravljanje o ustavnih spremembah, ki so tedaj intenzivno potekale. V obravnavi osnutkov gradiva za konferenco je bilo rečeno:

671 10. kongres ZKS, str. 1144.

672 Repe, *Milan Kučan, prvi predsednik*, str. 111.

673 SI AS 1589, Zapisnik 36. seje P CK ZKS, 13. 7. 1987.

674 Repe, *Slovinci v osemdesetih letih*, str. 63.

675 Pobuda za sklic konference je bila dana na 13. seji CK ZKS 28. 10. 1987, sklep o sklicu pa na naslednji seji, 11. 12. 1987.

»Prenova zveze komunistov ni sama sebi cilj. /.../ Zveza komunistov si je namreč že od kongresa naprej vztrajno prizadevala razvijati razvojni koncept prenove slovenske družbe, problematizacijo socializma in socialističnega samoupravljanja na sedanjí stopnji materialnega razvoja in razvoja družbenih odnosov, iskala je sintezo naših lastnih in širših družbenih spoznanj, razjasnjevala idejna izhodišča za urejanja nekaterih bistvenih razvojnih točk«. ⁶⁷⁶

Na 17. seji CK ZKS 18. marca 1988 so predstavili teze za konferenco z naslovom Za socializem po meri ljudi. V njih so navedli razloge za sklic konference kot načina odločanja partije med kongresoma. V partijskem vodstvu, ki je teze pripravilo, so menili, da se politika ZKS oddaljuje od kongresnih ciljev in da mobilizacijski učinki kongresa slabijo, ekonomske in politične razmere pa postajajo vse težje, kar od partije zahteva odziv. Kot zunanji politični razlog so navedli tudi protikomunistično razpoloženje v Sloveniji, kot notranjepartijski pa medsebojno nezaupanje, kritičnost do vodstev, apatijo članstva, izstope pa tudi oportunistem dela članstva na eni in radikalizacijo zahtev po drugačni politiki in dejavnosti na drugi strani. Vodilna misel je bila, da je prenova ZK zgodovinska nujnost in »najpomembnejši sprožilec demokratizacije cele družbe«. Usoda socializma v Sloveniji in Jugoslaviji je odvisna od sposobnosti komunistov, da začnejo posodabljanje. Odločitev za konferenco so pojasnili z besedami: »Minil je čas samo globokoumnega in samó pogumne (samo)kritike, čas negotovanja in samopravičniškega ogorčenja, prišel je čas dejanj, skupnih dejanj, vseh zares naprednih, demokratičnih ljudi«. ⁶⁷⁷

Konferenca ZKS, ki je bila 22. in 23. aprila 1988 v Cankarjevem domu v Ljubljani, je bila iskanje, kako naj ZKS odgovori na krizo, v kateri je bila tedaj jugoslovanska država. Na konferenci se je Zveza komunistov Slovenije začela sramežljivo odrekati svojemu političnemu monopolu s tezo o brezstrankarskem pluralizmu. Napovedali so »sestopanje z oblasti«. ⁶⁷⁸

Razmišljanja in obljube o sestopanju z oblasti, o čemer je v javnosti največ govoril Kučan, so nakazovali, da so v ZKS razmišljali o političnem pluralizmu. To je dejansko pomenilo priznavanje strankarstva, še preden so se sploh pojavili zametki političnih strank. Sestopanje z oblasti, ali vsaj zmanjševanje vloge partije v državni oblasti in družbi, je bilo eden od bistvenih delov prenoviteljstva. V vodstvu ZKS so se zavedali, da je to precej nevarna »igra«, saj »sestopanja z oblasti« precejšen del članstva ni razumel ali ni hotel razumeti. Politične razmere v Jugoslaviji, kjer se je vloga partije ali partij po posameznih republikah, npr. v Srbiji, krepila, »sestopanju z oblasti« niso bile naklonjene. Etatizacija zveze

676 SI AS 1589, Zapisnik 48. seje P CK ZKS, 1. 2. 1988.

677 *Komunist*, 46, št. 12, 25. 3. 1988, str. 4, priloga: 17. seja CK ZKS: ZKS potrjuje svojo prenovu za sedanost in prihodnost.

678 O sestopanju z oblasti kot delu prenoviteljstva ZKS gl. Repe, *Milan Kučan, prvi predsednik*, str. 127–140.

komunistov, ko je ta postajala še močnejši politični dejavnik v jugoslovanski državi in so odločitve njenega vodstva oblikovale politične razmere in razmerja, je bila prav nasprotna nameram slovenske partije, da svojo oblast oslabi. Na jugoslovanski ravni se je namreč vse politično življenje preneslo na partijo. Zaradi tega je v zadnjih letih jugoslovanske države dobila vlogo, kakršne ni imela že od začetka sedemdesetih let, ko je izvedla »proletarizacijo« in psevdorevolucijo ter svojo oblast še okrepila. Te sicer ni nikoli izgubila, se je pa v času »partijskega liberalizma« nekoliko spremenila. Ker je Milošević v svojem pohodu na oblast v Srbiji in pri poskusih spreminjanja jugoslovanske države partiji dal poseben pomen, je ta v zadnjih letih Jugoslavije dobila pomembno ali kar odločilno vlogo. Bila je prava oblastna partija. Njen zlom na 14. kongresu ZKJ, ki ga je izsilil Milošević, da bi še dodatno okrepil vlogo partije in svojo vlogo v njej na vsejugoslovanski ravni, je bil zato toliko bolj odločujoč za njen konec. Etatizacija partije je z izgubo njene moči in pomena pomenila nasproten proces – razgrajevanje oblasti v jugoslovanski državi in posledično njen konec.

Zaradi etatizacije partije, ki je zaradi organiziranosti ZKJ zajela tudi slovensko zvezo komunistov, se njen namen o sestopanju z oblasti ni mogel uresničiti, tako kot so v njenem vodstvu želeli. Tudi slovenska partija se je morala etatizirati in postati odločilen politični dejavnik v Sloveniji, če je želela zavračati centralistična hotenja srbskega partijskega vodstva in tudi vrha jugoslovanske vojske glede hegemonizma Srbov na podlagi njihove številčnosti v Jugoslaviji in njihovih »zgodovinskih pravic«. Zveza komunistov Slovenije je morala prevzeti vlogo branilke z ustavo iz leta 1974 dosežene stopnje državnosti. To je bilo pri »domačih« nasprotnikih slovenske zveze komunistov ali njene oblasti sicer razumljeno kot negativno, kot namen ohranjanja oblasti, čeprav je vodstvo ZKS to naredilo iz povsem drugačnih vzgibov. Slovenska partija je s tem, ko je branila doseženo v ustavi, branila slovenski narod. V ustavnih dopolnilih ali spremembah slovenske ustave, sprejetih konec septembra 1989, čemur so v vrhu jugoslovanske partije in vojske odločno nasprotovali in Sloveniji ter njeni oblasti grozili, je bilo tudi določilo o odvzemu ustavno določenega monopolnega položaja zveze komunistov v Sloveniji. Svojo vlogo varuha ter »glavnega pobudnika in nosilca politične dejavnosti za varstvo in za nadaljnji razvoj socialistične revolucije in socialističnih samoupravnih družbenih odnosov«, kot je bilo opredeljeno v temeljnih načelih ustave SR Slovenije iz leta 1974, je ZKS omilila z dodatkom, da »v družbenopolitičnem življenju enakopravno sodelujejo vse organizacije delovnih ljudi in občanov, ki delujejo v skladu z ustavo«. ⁶⁷⁹ S tem je bila formalno odprta možnost ustanavljanja in delovanja političnih strank. Uveden je bil politični pluralizem z določilom: »Zajamčena je pravica do svobodnega

679 UL SRS, 32-1704, 2. 10. 1989, amandma IX, točka 26.

združevanja z drugimi, vključno s pravico ustanavljanja društva, sindikata in politične organizacije ali se jim pridruževati.«⁶⁸⁰ Sestopanje oblasti je dobilo ustavno potrditev.

V uvodnem referatu na konferenci ZKS aprila 1988 je Kučan opozoril, da so se politične razmere od kongresnega leta 1986, ko je bilo osnovno vprašanje, kakšen socializem želimo, spremenile. Dve leti kasneje se »postavlja marsikje že tudi vprašanje, ali sploh socializem«. Opozoril je, da gre pri političnih zaostritvah v državi za poskuse zamenjave legitimnega nosilca oblasti, poleg tega pa še za prizadevanja tistih, ki »nastopajo z vse prej kot nedvoumno tezo, da je režim nelegitimen, da se je zoper njega potrebno brezkompromisno boriti, pri čemer so moralna vsa sredstva«. Opreделil je dva politična nasprotnika ZKS, vsakega na svojem polu: etatizem in partijsko državo na eni ter »neokonzervativno reakcijo«, nasprotnike socializma in komunistične ideje na drugi strani. Kučan je povedal, da se zveza komunistov »svojega ‚monopola‘ /.../ v družbi ni pripravljena odreči v korist nikakršnega drugega monopola, ne interesov birokratsko etatiističnih sil in ne sil restavracije meščanske družbe«. Kot možnost je navedel nestransko socialistično demokracijo, »zasnovano na samoupravnem interesnem pluralizmu«. Za pogoja demokratizacije družbe je postavil demokratizacijo odnosov znotraj ZK in njeno drugačno vlogo. Glede poti iz celovite družbene krize je bil jasen. Državnemu socializmu, ki je vzrok krize, je treba postaviti alternativo. Govoril je tudi o možnosti nove slovenske ustave, ki naj bi bila »po meri ljudi«, vendar ne »zunaj samoupravnega socializma ali izven jugoslovanske federativne skupnosti«.⁶⁸¹

Konferenca ZKS je kot bistvene naloge partije postavila spreminjanje ustave, gospodarske reforme in nujno prenovo samoupravnega socializma. Za to je bil postavljen pogoj – demokratizacija. Bistvena odločitev je bila, »da komunisti dojamemo in pomagamo ustvariti sodoben politični sistem«, ki ne bo enopartijski, centralističen in etatiističen, ne bo pa tudi kapitalističen. Politični sistem socialističnega samoupravljanja naj bi bil osvobojen neposredne partijske oblasti; partija naj bi se razdržavila in sestopila z oblasti, svoje politično delovanje pa bi v veliki meri prenesla v okvir delovanja Socialistične zveze, kjer naj bi se ZK srečevala z drugimi političnimi subjekti. »Sestop zveze komunistov iz oblastnega položaja med ljudi, iz države v SZDL prepoznavamo in priznavamo kot najaktualnejšo zgodovinsko nujnost.« Državni okvir, v katerem naj bi se politični sistem demokratiziral s sestopom z oblasti, je bil jasno opredeljen: Jugoslavija je »naša država in naša perspektiva«, pri čemer so postavili pogoje. Eden je bil

680 Prav tam, amandma XLV, 2. odstavek.

681 *Komunist*, 46, št. 12, 25. 3. 1988, str. 4, priloga: 17. seja CK ZKS: ZKS potrjuje svojo prenovo za sedanjost in prihodnost; SI AS 1589, a. e. IV/101.

priznavanje razlik med narodi in priznavanje individualnosti posameznika in naroda. Temeljno načelo delovanja jugoslovanske države naj bi bilo urejanje vseh zadev v republiki, poudarek je bil dan pomenu posameznih republik, federacija pa mora temeljiti na enakopravnosti.⁶⁸²

Konferenca je zasnovala spreminjanje političnega sistema, kar so izrazili z geslom o socializmu po meri ljudi, ko socializem ne bi bil le stvar partije, ampak bi postal stvar vseh.

Zagon prenoviteljstva je po konferenci nekoliko zastal. Aktualni so postali »dnevnapolitični« problemi, nastali z aretacijo Janeza Janše, Ivana Borštnerja, Davida Tasića in Francija Zavrla (ta se je aretaciji sicer izognil z »umikom« v psihiatrično bolnišnico) v začetku junija 1988. Slovenska partija, zlasti njeno vodstvo, se je znašla med dvema mlinskima kamnoma. Na eni strani so bile zahteve slovenske javnosti, ki jih je izražal Odbor za zaščito človekovih pravic, na drugi strani pa so bile zahteve zveznih oblasti in vrha jugoslovanske vojske, naj slovensko partijsko vodstvo nastopi proti »kontrarevoluciji« v Sloveniji. Vodstvo jugoslovanske partije je ocenjevalo, da v Sloveniji poteka »kontrarevolucija«, kakršna naj bi bila na Kosovu in proti kateri so oblasti nastopale odločno in z grobstvo. Vodstvo slovenske partije je možnost represivnih postopkov v Sloveniji zavrnilo, kar je še povečalo napetost med njim in zveznim partijskim vodstvom.⁶⁸³ Temu tudi ni bilo povšeči prenoviteljstvo ZKS. Videli so ga kot »kontrarevolucijo«.

Za ZKS je bila aretacija »četverice« JBTZ negativna tudi glede njenega članstva. Zaradi aretacije in začetka sodnega postopka proti aretiranim pred vojaškim sodiščem je prišlo do izstopov iz ZKS. Izstopala je t. i. intelektualna elita, na katero so računali v procesu prenoviteljstva. Njeni predstavniki so bili nekakšna vez med oblastjo in alternativo ali nastajajočo politično opozicijo v civilni družbi. Njihov izstop iz članstva ZKS je vodstvo partije obžalovalo. Kučan se je vprašal, ali je to skupen poraz, partijski in njihov.⁶⁸⁴ Prenoviteljstvo je izgubilo pomemben intelektualni potencial.

Pomembna politična tema, povezana z vprašanjem prenoviteljstva, konkretno sestopanjem z oblasti, je bilo vprašanje politične pluralizacije ali stranekarstva. Predsedstvo CK ZKS je pred koncem leta 1988 razpravljalo o pobudah za ustanavljanje političnih zvez v Sloveniji. Do takrat je bila ZKS glede pluralizma usmerjena v t. i. pluralizem samoupravnih interesov, ko so imeli »samoupravljalci«, državljani, različne interese, npr. v podjetju, kjer so delali, in tam,

682 *Komunist*, 46, št. 18, 6. 5. 1988, str. 14, priloga: Predlogi in pobude konference ZKS: spremembe v zavesti in praksi.

683 SI AS 1589, Zapisnik 61. (razširjene) seje P CK ZKS, 21. 6. 1988. Razpravljali so o idejnopolitičnih razmerah v Sloveniji in aktivnosti ZKS. Sejo so sklicali na pobudo CK ZKJ. Udeležili so se je štirje člani predsedstva tega organa, tudi predsednik P CK ZKJ Boško Krunic.

684 SI AS 1589, t. e. 1054, Pogovor članov predsedstva in izvršnih sekretarjev predsedstva CK ZKS, 7. 11. 1988.

kjer so živeli. Glede političnega pluralizma ali strankarstva je bilo za vodstvo ZKS bistveno vprašanje, ali bo zveza komunistov še naprej tista organizacija, ki je gonilo družbenega razvoja. Na seji predsedstva CK ZKS so menili, da se morajo »novi politični subjekti« vključiti v »politični sistem /.../, ki smo ga v ZKS opredelili kot proces socializma po meri ljudi.«⁶⁸⁵

Razpravo o političnem pluralizmu ali strankarstvu je vodstvo ZKS nadaljevalo v začetku leta 1989, ko se je politično strankarstvo po njihovem mnenju v resnici začelo; 11. januarja so ustanovili Slovensko demokratično zvezo. Zaradi tega in zaradi dogodkov v Črni gori, kjer so miloševićevsko nastrojeni »mitingaši« dosegli, da je tamkajšnji državni in partijski vrh odstopil, se je hitro (na telefonski poziv) sestalo predsedstvo CK ZKS. Kučan je uvodoma rekel:

»Včeraj sta se zgodili dve stvari, ki sta pomembni za to, da ju ocenimo in da se dogovorimo, kako ravnati naprej. /.../ Jaz bi rekel le tole: včeraj, od 10. ure naprej, ko se je to zgodilo (v Črni gori – op. Z. Č.), to ni več ista Jugoslavija, s katero smo imeli opravka do takrat. In ob 17. uri popoldne prav tako včeraj je dr. Rupel začel zbor slovenske demokracije /.../ in mi tudi od včeraj od 17. ure naprej nimamo več iste Slovenije, kot smo jo imeli do 17. ure.«⁶⁸⁶

Takrat so sklenili, zlasti pod vtisom nastanka opozicijske stranke – Kučan jo je ocenil kot »desnico« –, da »mora tudi zveza komunistov narediti svoj program oziroma politično platformo, ki bo privlačna za ljudi«. Elemente takšnega programa so videli v predrugačenem socializmu, ki bo vključeval skrb za zdravo okolje, bogatejše življenje, Jugoslavijo kot demokratično skupnost enakopravnih narodov, »skratka, nujno je posodobiti in modernizirati vsebino, oblike in metode dela. /.../ ZKS mora jasno povedati, za kaj se zavzema.«⁶⁸⁷ ZKS je postavila »v ospredje svojega političnega prizadevanja odpiranje političnega prostora.«⁶⁸⁸ Načelno sprejeti usmeritvi o sestopanju z oblasti so želeli dati politično osnovo in pokazati, da s prenoviteljstvom mislijo resno.

Predsedstvo CK ZKS je spoznalo, da morajo povečati in pospešiti priprave na kongres ZKS s pripravo »akcijske platforme«, s čimer so mislili na kratek in jasen politični program, v katerem bodo na razumljiv način definirani cilji, za katere se zavzemajo slovenski komunisti.⁶⁸⁹ Vodstvo ZKS je o takšnem programu, ki je imel naslov Za bogato življenje, za socializem po meri človeka, razpravljalo konec februarja 1989.

Poleg ukvarjanja s prihajajočim strankarstvom se je vodstvo ZKS ukvarjalo tudi v vprašanju Jugoslavije in Slovenije v njej. V ZKS, kjer so bili do takrat

685 SI AS 1589, Zapisnik 75. seje P CK ZKS, 26. 12. 1988.

686 SI AS 1589, t. e. 1039, Magnetogram 77. seje P CK ZKS, 12. 1. 1989.

687 SI AS 1589, Zapisnik 77. seje CK ZKS, 12. 1. 1989.

688 SI AS 1589, Sporočilo za javnost, 78. seja P CK ZKS, 16., 17. 1. 1989.

689 SI AS 1589, t. e. 1039, Magnetogram 78. seje P CK ZKS, 16. 1. 1989.

povsem projugoslovansko opredeljeni, se je pod vplivom dogajanja v Srbiji, zlasti pa zaradi dogajanja v Črni gori, kjer so »mitingarji« izražali protislovenska stališča na izrazito sovražen način, pogled na Jugoslavijo začel spreminjati. Na seji predsedstva CK ZKS je Kučan vprašal, za kakšno Jugoslavijo se zavzema ZKS, in odgovoril: »Jasno je treba povedati, da za vsako Jugoslavijo nismo, ne za tako, kot se sedaj v nekaterih delih Jugoslavije ponuja, ne za centralistično in unitaristično.«⁶⁹⁰ Kučan je zatrdil, da bo Jugoslavija demokratična, socialistična samoupravna skupnost ali pa je sploh ne bo.⁶⁹¹

Spomladi 1989 so v ZKS oblikovali poglede na osnovne postavke družbenega sistema, ki so se razlikovali od zveznih partijskih pogledov. Glede demokracije so bili v ZKS za enakopravnost ljudi pri oblikovanju politične volje, za politično svobodo, za enakost ekonomske in politične demokracije, avtonomijo civilne družbe in za pravno državo; glede političnega pluralizma so podpirali pravico političnega združevanja, to je strankarstvo in svobodne, neposredne in tajne volitve. Zvezo komunistov so videli kot enakopraven politični subjekt drugim, medtem ko so jo na zvezni ravni razumeli kot privilegirano. ZKS se je opredelila za svojo demonopolizacijo. Želela se je prenoviti tudi znotraj, v svojem organizacijskem ustroju, zato se je zavzemala za večjo uveljavitev posameznika – člana, za kulturo dialoga, za odprto kadrovsko politiko in za nove metode političnega dela.

Zveza komunistov Slovenije je želela s celovitim procesom prenoviteljstva ustvariti »novo v starem«. Novega, kar je bilo bistvo prenoviteljstva, ni odobraval cela ZKS. Nasprotovali so mu posamezni starejši člani, nekdanji visoki partijski in državni funkcionarji, ki so oblikovali kritične poglede na proces in namen prenoviteljstva. Zanje, oprijelo se jih je ime »zdrave sile« (ime jim je nadel tednik *Mladina*), niso bili sprejemljivi sestopanje z oblasti, demokratizacija in privolitev v politični pluralizem. Med ostrimi kritiki politike in politične usmeritve vodstva ZKS pod vodstvom Kučana je bil tudi dolgoletni predsednik ZKS iz t. i. svinčenih let France Popit. Nezadovoljni s Kučanovo politiko so se konec februarja 1989, dan po protestnem zborovanju v Cankarjevem domu proti represiji na Kosovem (izzvani s stavko rudarjev v rudniku Stari trg), ki so se ga udeležile »oblast«, ZKS, SZDL in ZSMS, in novonastale opozicijske zveze (stranke), srečali z njim. Pobudo za srečanje je še pred zborovanjem v Cankarjevem domu dal Popit, z namenom, »da slišimo, kako mislite vi v predsedstvu CK ZK Slovenije voditi politiko«. V razgovoru so vodstvu ZKS, predvsem Kučanu, izrekli »tovariško kritiko«. Popit je menil, »da partija sedaj ne ve kaj« in da članstvo ne razume vodstva in njihovega

690 SI AS 1589, t. e. 1039, Magnetogram 78. seje P CK ZKS, 16. 1. 1989.

691 *Komunist*, 47, št. 4, 27. 1. 1989, str. 16–17, Nedopustljivo je, da komunisti s svojimi prepriparalizirajo delovanje države.

prenoviteljstva. Popit je bil proti temu, da se ZKS odreče monopolnemu položaju v družbi in državi ter s tem ustvari prazen politični prostor. Bil je mnenja, da mora imeti oblast nadzor nad sodišči, sekretariatom za notranje zadeve in vojsko in da »pridiganje«, to je politično delovanje s prepričevanjem in obljubami, ne zadošča. Kritičen je bil tudi glede odnosa vodstva ZKS do socializma in samoupravljanja, ki naj bi ga zapostavljalo in zanemarjalo v prenoviteljskih načrtih.⁶⁹²

Pol leta kasneje je Popit izstopil iz CK ZKS. To je bila v prenoviteljskem procesu za vodstvo ZKS resna preizkušnja, saj je šlo za enega od najvidnejših slovenskih političnih funkcionarjev, ki je imel v slovenski politiki še vedno določeno »težo«. S svojim izstopom je prenoviteljstvu skušal zadati udarec. Šlo je za napad na predsedstvo in njegovega predsednika in nestrinjanje s celim prenoviteljskim delovanjem ZKS. Popit je v pismu Kučanu svoj odstop utemeljil s tem, da ni »pripravljen nositi odgovornosti za posledice prenove Zveze komunistov Slovenije, kakršno v nasprotju z razpoloženjem in usmeritvami v njej izvaja in oblikuje sedanje Predsedstvo CK ZKS«. Popitovi pogledi so bili nasprotni prenoviteljskim hotenjem. Menil je, da so rezultati prenove »zaskrbljujoči«, in sodil, naj se »resno in temeljito premisli, kam pelje prenova ZK«. Kritičen je bil tudi do pogledov slovenskega partijskega vodstva do reforme jugoslovanske federativne države in nasprotoval je t. i. izvornim funkcijam federacije, češ da so iz »zavržene ropotarnice Stalinovega etatističnega socializma«. Kučan je Popitove utemeljitve ocenil kot resen, »v našem mandatu vsekakor najresnejši spor znotraj naše organizacije«.⁶⁹³ Popitove navedbe, o katerih so menili, da ne izražajo le njegovega mnenja, so zavrnilo v predsedstvu CK ZKS in na seji CK ZKS.

Ker je ZKS branila slovensko državnost v okviru jugoslovanske države in vzdržala vse nalete jugoslovanskega in srbsko-vojaškega partijskega vodstva, ki sta npr. želela preprečiti sprejem ustavnih sprememb k slovenski ustavi, in ker je slovenska oblast prepovedala t. i. miting resnice (o »pravi resnici« na Kosovu) v Ljubljani, ki so ga kot t. i. protibirokratsko revolucijo pripravili v srbskem političnem vrhu, se je priljubljenost organizacije slovenskih komunistov med Slovenci dvignila. V tem času se je ZKS pripravljala na svoj 11. kongres. Zaradi sklica izrednega 14. kongresa ZKJ so ga sklicali predčasno, že konec leta 1989. Slovenski komunisti so se na svojem kongresu med vsemi partijskimi kongresi v Jugoslaviji sestali zadnji, čeprav je od leta 1968, ko so kongresi republiških organizacij zveze komunistov potekali pred zveznim kongresom, veljalo nenapisano pravilo, da je kongres ZK Slovenije prvi v vrsti republiških

692 SI AS 1589, t. e. 1055, Stenografske beležke s sestanka predsednika predsedstva CK ZKS in starejših članov ZKS, 28. 2. 1989.

693 SI AS 1589, t. e. 1044, Magnetogram 94. seje P CK ZKS, 28. 8. 1989; France Popit Centralnemu komiteju zveze komunistov Slovenije, Portorož, 15. 8. 1989.

partijskih kongresov. Kongres ZK Slovenije je bil 22. in 23. decembra 1989 v Cankarjevem domu v Ljubljani. Na njegovem začetku ni bilo več slišati tradicionalne komunistične himne, Internationale, in tudi drugače je bil kongres izraz diskontinuitete. V vseh pogledih je bil drugačen od dotedanjih kongresov ZKS. To je zlasti veljalo za program, ki ga je sprejel kongres. To je bil sploh prvi program, ki so ga pripravili slovenski komunisti. ZKS je na ta način pokazala, da se bo »odlepila« od jugoslovanske partije.

Program ZKS so imenovali *Evropa zdaj!*. Napisan je bil moderno, in ne več v dotedanjem klasičnem besednjaku, značilnem za zvezo komunistov. Bil je tudi vsebinsko moderen. Pri njegovi pripravi oziroma oblikovanju posameznih problemskih ali programskih delov so sodelovali tudi nečlani ZKS. Prinašal je novosti, ki jih partijski besednjak sicer ni vseboval ali pa jih v partiji niso radi slišali, npr. o državljskih pravicah, o civilni družbi, o delitvi oblasti. Izražal je zamisel o »socializmu po meri človeka«. Glede jugoslovanske države je načrtoval t. i. asimetrično federacijo.

Svoj kongresni govor je Kučan začel z ugotovitvijo: »Zveza komunistov Slovenije prihaja na svoj enajsti kongres kot edina komunistična stranka na oblasti, ki se je brez pritiska demonstracij in množičnega gneva svojih sodržavljanov odločila za strankarski pluralizem in napovedala demokratične volitve.« Strankarski pluralizem in večstrankarske svobodne volitve je označil kot dejstvo in kot zmago ZK v prenoviteljskem procesu, kajti prav volitve so nujno sredstvo uveljavitve prenoviteljstva. Kongres ZKS se sicer še ni odločil, da bo partija postala »običajna« politična stranka, je pa to postala programsko.

Priprave na kongres so potekale od pomladi 1989, ko so pripravili osnutek programa. Programski dokument z naslovom *Za evropsko kakovost življenja* je pripravljala komisija na čelu s Cirilom Ribičičem. Ta je bil tudi edini kandidat za novega predsednika CK ZKS, kajti Kučan ni več želel voditi ZKS. Pri pripravi programskega dokumenta se je kot osnovno vprašanje postavilo vprašanje kontinuitete in diskontinuitete organizacije, stranke slovenskih komunistov. Tesno je bilo povezano z vprašanjem poimenovanja stranke. Glede tega so na eni strani spremembo imena utemeljevali z novo vsebino in s tem, da se z novim imenom doseže diskontinuiteta z državno, boljševisko partijo, na drugi strani pa so menili, naj se ime ne spremeni, da ne bi članstva pretirano »šokirali«. ⁶⁹⁴ Že s programom je namreč velik del članstva doživel presenečenje in mnogi ga niso povsem razumeli in ga sprejemali. Obveljala je Kučanova argumentacija, naj imena organizacije ne spremenijo; sprememba imena pri vseh članih ne bi bila sprejeta z odobravanjem, še zlasti, ker je ZKS v zadnjih letih postala organizacija, ki ima v slovenski družbi svoj položaj, zato se njenega imena ni treba sramovati.

694 SI AS 1589, t. e. 1045, Magnetogram 97. seje P CK ZKS, 16. 10. 1989.

ZKS na kongresu ni spremenila imena, uvedla pa je nove simbole stranke. Rdečo zvezdo je zamenjala rumena, »evropska« zvezda, rdečo barvo pa »evropsko« modra in zelena barva kot izraz ekološke usmeritve stranke. Na kongresu je partija nastopila ne le s programom, ki se je skliceval na Evropo, ampak tudi s simboli, ki so namigovali na »evropskost«, na Evropsko skupnost. Ciril Ribičič se je spominjal, da je bila ob predstavitvi nove zunanje podobe stranke zaprepačenost takšna, da tako bledeh obrazov strankarskih kolegov ni videl vse od napada sil varšavskega pakta na ČSSR avgusta leta 1968.⁶⁹⁵

Bistvo 11. kongresa ZKS je bil na njem sprejeti program. Bil je vrhunec procesa prenoviteljstva. Ta naj ne bi bil le »dokument članov ZK, ampak bo dokument, po katerem nas bo sodila javnost«, je ob nastajanju programa menil Kučan.⁶⁹⁶

V programu *Za evropsko kakovost življenja* so ponudili »podobo prihodnosti Slovenije in Jugoslavije«, kot so jo takrat videli v organizaciji slovenskih komunistov. »V njem je vse tisto, kar je sad naših spoznanj, našega skupnega dela, pa tudi sad zorenja naše skupne politične zavesti.«⁶⁹⁷ Program je v 17 vsebinskih razdelkih opredelil poglede slovenskih komunistov na temeljne cilje in vrednote, na demokracijo, demokratični socializem, politični pluralizem, politični sistem, Jugoslavijo, gospodarstvo, ekologijo, socialno politiko, kulturo, izobraževanje, znanost, šport, pravico do različnosti, svobodo obveščanja, obrambo in prevrednotenje zunanje politike. Ciril Ribičič, ki je vodil komisijo za pripravo programskega dokumenta, je pojasnil, zakaj geslo *Evropa zdaj!*: »Namesto boja proti meščanski desnici, proti kontrarevoluciji in separatizmu ponujamo partijski in širši javnosti program družbenih reform ‚Za evropsko kakovost življenja‘«. Pojasnil je, da pomeni *Evropa zdaj!* za ZKS korak naprej od socializma po meri človeka, kar je bilo osnovno vodilo prenoviteljstva. Geslo o Evropi pa po Ribičičevih besedah ni pomenilo izražanja želje po vključevanju v Evropo ali v Evropsko skupnost, ampak »da začnemo po evropskih merilih živeti in delati doma.«⁶⁹⁸ Šlo je za misel, da so evropski standardi na vseh področjih življenja potrebni tukaj in zdaj. Novo ZKS je Ribičič, ki je na kongresu prevzel vodenje ZKS, predstavil kot stranko družbene preнове, ki pa »ostaja leva politična organizacija, alternativa za demokratični socializem«, in k razpravi o programu pozval tudi nečlane ZKS.⁶⁹⁹ Program je opuščal tudi komunistično zakoreninjen nazorski odpor proti verujočim in je tudi njim omogočal vstop v prenovljeno ZKS.

Z 11. kongresom je organizacija slovenskih komunistov, ki takrat še ni nastopala kot politična stranka, začela prehajati iz komunističnega, to je

⁶⁹⁵ Ribičič, *Rad sem jih imel*, str. 72.

⁶⁹⁶ SI AS 1589, Zapisnik 91. seje P CK ZKS, 14. 7. 1989.

⁶⁹⁷ *Evropa zdaj!*, str. 3.

⁶⁹⁸ *Evropa zdaj!*, str. 4.

⁶⁹⁹ Prav tam.

revolucionarnega pogleda na spremembe v družbi, na reformni pogled nanje. To je pomenilo prehajanje k socialnodemokratskim pogledom. Kongres je bil začetek strankarstva slovenskih komunistov in njihove »izenačitve« z drugimi tedanjimi novonastalimi političnimi strankami (uradno so bile zveze) v Sloveniji. Na to, da je ZKS končno tudi formalno približala stranki, je vplival napovedani 14. kongres ZKJ. Nanj so se slovenski komunisti pripravili na svojem 11. kongresu.

Za jugoslovanski partijski kongres je vodstvo ZKS pripravilo predloge glede demokratičnih reform, ki naj bi zajele vso Jugoslavijo – »program neodložljivih ukrepov – demokratična reforma zdaj«. ⁷⁰⁰ Predlogi so vključevali človekove pravice in svoboščine »na najvišji ravni mednarodnih standardov«. Zavzemali so se še za uzakonitev političnih strank in neposrednih, splošnih in tajnih volitev, kar naj bi veljalo za že predvidene zvezne volitve aprila 1990, ustanovitev Jugoslovanskega demokratičnega foruma kot okrogle mize, na kateri bi sodelovale vse zainteresirane politične stranke v zvezi s predlogi za reformo političnega sistema jugoslovanske federacije, podpirali so ukinitve verbalnega delikta in prekinitev vseh sodnih procesov, ki so potekali na osnovi spornih členov kazenskega zakonika, in ureditev stanja na Kosovem z upoštevanjem jugoslovanske ustavne ureditve in mednarodnih dokumentov o spoštovanju človekovih pravic. Glede mogočega delovanja slovenskih komunistov z drugimi komunisti v Jugoslaviji so zahtevali preoblikovanje ZKJ v »zvezo političnih subjektov vključno s samostojnimi organizacijami v federalnih enotah«. ⁷⁰¹ Vodstvo ZKS se je zavedalo, da njenih zahtev ne bodo sprejeli, da o njih razprave sploh ne bo, saj so bile vsebinsko povsem nasprotne miloševićevskim pogledom. Zato so kot protest proti temu predvideli zapustitev kongresa. Na slovenskem kongresu so slovenski delegati za zvezni kongres dobili pooblastilo, da branijo slovenske poglede na reforme ali »svoje« prenoviteljstvo in da za ceno njegove obrambe kongres tudi zapustijo. Vsem slovenskim predlogom so najbolj nasprotovali srbski komunisti. Delegati ZKS na 14. kongresu ZKJ od 20. do 22. januarja 1990 v Beogradu so zato kongres protestno zapustili. Glede na predlagano resolucijo, ki naj bi jo kongres sprejel, so ugotovili, da ZKJ ne morejo več imeti za svojo organizacijo. Nekoliko kasneje so kongres zapustili še delegati zveze komunistov iz Hrvaške. Zveza komunistov Jugoslavije je dejansko razpadla.

Z odhodom delegatov ZKS s kongresa so slovenski komunisti bistveno prispevali k »zrušitvi« enega od glavnih stebrov, na katerih je slonela jugoslovanska država. Konec je bilo vloge »veziva«, ki jo je imela jugoslovanska komunistična organizacija ali stranka. S tem se je začela agonija jugoslovanske države.

700 SI AS 1589, t. e. 1018, 2. seja CK ZKS, 16. 1. 1990.

701 SI AS 1589, 14. kongres ZKJ.

Za slovenske komuniste, ki so se programsko začeli leviti v socialdemokrate, se je začelo novo obdobje. Konec je bilo njihove vezanosti na vsejugoslovansko, takrat formalno še vladajočo partijo v jugoslovanski državi. ZKS je postala le slovenska stranka. Stranka se je osredotočila na slovenske volitve, ki so jih v začetku januarja 1990 razpisali za april istega leta.

Na konferenci 4. februarja 1990 je ZKS formalno postala politična stranka in spremenila, natančneje dopolnila ime ZKS z dodatkom Stranka demokratične prenove. Na ta način so pojasnili njen značaj in usmeritev. Konferenca je sklenila, da je ZKS-SDP »samostojna politična organizacija z lastnim članstvom, programom in statutom«, kot taka pa »avtonomen subjekt evropske demokratične levice«. Predsednik »nove« stranke Ciril Ribičič je na koncu konference poudaril, da ZKS

»dokončno izgublja svoj poseben položaj in vnaprejšnjo zaslombo države. Postaja stranka demokratične prenove, ki je kot vsaka normalna politična stranka odvisna samo od podpore, volje, lojalnosti in občutka pripadnosti njenih organizacij, članov in simpatizerjev. /.../ Postajamo enakovredni svoji politični konkurenci, ko tudi formalno nimamo več nadrejenega centra odločanja izven svoje republike. /.../ Slovenski prenovitelji bomo kot takšni še dosledneje uveljavljali interese slovenskega naroda in vseh državljanov Slovenije. /.../ Z dopolnitvijo imena smo poudarili svojo demokratično naravo in reformsko usmeritev.«⁷⁰²

ZKS-SDP se je s tem formalno izenačila z drugimi slovenskimi strankami.

To je bil konec organizacije slovenskih komunistov, ki je aprila 1937 nastala kot stranka, vezana na vsejugoslovansko komunistično stranko Komunistično partijo Jugoslavije, in se nato v skladu z odločitvijo o preoblikovanju iz stranke v zvezo somišljenikov (ki pa so nastopali kot klasično organizirana komunistična stranka) novembra 1952 preimenovala ter delovala kot Zveza komunistov Slovenije.

S koncem organizacije slovenskih komunistov, ki so kot del jugoslovanske organizacije komunistov »vladali« v Sloveniji od konca druge svetovne vojne, se je končalo desetletje, ki ga je mogoče označiti kot krizno ali usodno za jugoslovansko državo in njen obstoj. Če je mogoče začetek osemdesetih let ali zadnjega desetletja jugoslovanske države opredeliti s smrtjo jugoslovanskega državnega in političnega voditelja Tita, je njen konec ali vsaj začetek konca mogoče razumeti s koncem Zveze komunistov Jugoslavije. Temu so botrovali slovenski komunisti in njihova organizacija, ki je v osemdesetih letih doživljala svojevrsten razvoj iz klasične razredne stranke v bolj nacionalno stranko brez pretiranih razrednih poudarkov.

---

702 SI AS, 1589, š. 1048.

